

De God van mijn juf

Godsdienstonderwijs en de geloofsbeleving van
leerkrachten in het basisonderwijs

26-5-2011

Christelijke hogeschool Ede

Joëlle Schipper

Een nieuwe kleuter zei: "Wie is Jezus eigenlijk?"

Een andere kleuter antwoordde: "De vriend van de juf."

Juf: "Waarom denk je dat?"

Kleuter: "Jij zingt altijd: 'Want Jezus is een vriend van mij...'"

Voorwoord

Voor u ligt de scriptie welke het resultaat is van een onderzoek naar de geloofsbeleving van leerkrachten en godsdienstonderwijs. Met deze scriptie zal ik de Pedagogische Academie voor Basisonderwijs afronden.

Het is een product geworden waar ik trots op ben en wat me aardig wat zweet en tranen heeft gekost. Het is niet altijd even soepel verlopen, vooral het begin was moeizaam. Door de steun en begeleiding van verschillende mensen is het gelukt om tot dit eindresultaat te komen. Daarom wil ik graag een aantal mensen bedanken.

Allereerst Hans Borst, mijn afstudeerbegeleider, die altijd klaarstond met advies en een dosis ervaring en mij daardoor verder heeft geholpen met mijn onderzoek. Hij kon me geruststellen als ik er even geen gat meer in zag met de woorden: 'Maak je niet te druk, het komt wel goed.'

Ook mijn moeder, zus en zusje wil ik bedanken die me de afgelopen maanden hebben gesteund in het schrijven van deze scriptie. Zij hebben me moed ingepraat tijdens het proces, en me gestimuleerd in het onderzoeken en schrijven.

Alle mensen die hebben meegewerkt aan mijn onderzoek wil ik bedanken: de directeur en de leerkrachten van de Koningin Wilhelminaschool in Apeldoorn, de deeltijd- en voltijdstudenten van de Christelijke Hogeschool Ede.

Tot slot bedank ik mijn vriendinnen die mij hebben opgepept en me af en toe ook de gepaste afleiding hebben gegeven in deze periode.

Joëlle Schipper
mei 2011

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	3
Inhoudsopgave.....	4
Inleiding.....	6
Hoofdstuk 1 Godsdienstige ontwikkeling	7
1.1 Godsdienstige ontwikkeling volgens CB Vreugdenhil	7
1.1.1 Vertrouwensrelatie	7
1.1.2 Beleving	7
1.1.3 Kennis	8
1.1.4 Communicatie	9
1.2 Godsdienstige ontwikkeling volgens Wim ter Horst	10
1.3 Godsdienstige ontwikkeling volgens James Fowler	10
1.4 Existentiële intelligentie	12
Hoofdstuk 2 Kinderen en spiritualiteit.....	14
2.1 Spiritualiteit en zingeving	14
2.2 Christelijke spiritualiteit	15
2.2.1 Persoonlijkheid	15
2.2.2 Kerk.....	15
2.2.3 Wereld	16
2.3 De spiritualiteit van het kind	16
2.3.1 Intentie van het verhaal	17
2.3.2 Ervaring.....	18
2.3.3 Het kind verstaan	18
Hoofdstuk 3 Godsdienst in het basisonderwijs	20
3.1 Bijbelverhalen.....	20
3.2 Bidden.....	22
3.3 Zingen	23
3.4 Integratie	24
Hoofdstuk 4 Geloofsverschillen.....	26
4.1 Ieder kind en ieder geloof is anders	26
4.2 Omgaan met geloofsverschillen	27
Hoofdstuk 5 Een boodschap overbrengen	28
5.1 benaderd vanuit de communicatietheorie	28

5.2 Communicatie tijdens godsdienstlessen	29
Hoofdstuk 6 Onderzoeksopzet	31
Hoofdstuk 7 Onderzoeksresultaten	32
7.1 Voorafgaand	32
7.2 Onderzoek Koningin Wilhelminaschool Apeldoorn	33
Hoofdstuk 8 Conclusie onderzoek KWS	49
Hoofdstuk 9 Aanbeveling.....	51
9.1 De school	51
9.2 De leerkracht	52
Hoofdstuk 10 Samenvatting.....	53
Nawoord.....	54
Literatuurlijst	55
Bijlage 1 Interviews leerkrachten	57
Vierdejaars pabostudent.....	57
Deeltijdstudent pabo.....	59
Leerkracht groep 5, Nijkerk	61
Leerkracht groep 7, Apeldoorn	62
Kleuterjuf, Apeldoorn	64
Bijlage 2 Vragenlijst Koningin Wilhelminaschool Apeldoorn.....	66

Inleiding

Christelijk basisonderwijs wordt op verschillende manieren ingevuld vanuit verschillende achtergronden. Tijdens de stages die ik heb mogen lopen de afgelopen vier jaar heb ik ontdekt dat binnen die christelijke basisscholen leerkrachten werken met zeer uiteenlopende achtergronden en geloofsbelevingen. Het is geen gegeven dat iedere leerkracht die werkzaam is op een christelijke school zelf ook christen is. Niet iedere schooldirectie of schoolbestuur vraagt dit van de leerkrachten. Ik heb ontdekt dat dit tot gevolg heeft dat het afhankelijk is van de leerkracht hoe en op welke manier christelijk onderwijs gegeven wordt. Dit heeft mijn interesse gewekt en mij doen besluiten hier mijn scriptie over te schrijven. Daarbij kwam ik bij de volgende onderzoeksvraag:

Hoe heeft het persoonlijk godsbeeld van de leerkracht uitwerking op de godsdienstlessen in de klas?

Deze onderzoeksvraag beantwoord ik door eerst godsdienstonderwijs te belichten vanuit de theorie en vervolgens door een praktijkonderzoek wat ik heb gedaan op een protestants christelijke basisschool in Apeldoorn.

In het theoriedeel geef ik antwoord op vragen als:

- Wat is het verloop van godsdienstige ontwikkeling?
- Hoe beleven kinderen spiritualiteit?
- Op welke manier krijgt godsdienst vorm in de het basisonderwijs?
- Hoe gaat een leerkracht om met geloofsverschillen van leerkrachten?
- Wat is communicatie en hoe breng je een boodschap over?

In het praktijkdeel richt ik me op vragen over:

- Het persoonlijk godsbeeld van de leerkracht
- De manier waarop de leerkracht inhoud geeft aan de godsdienstles
- De knelpunten die een leerkracht ervaart binnen het christelijk onderwijs

Naar aanleiding van de resultaten van het onderzoek heb ik een conclusie en aanbeveling geschreven voor een ieder die geïnteresseerd is in godsdienstonderwijs binnen het basisonderwijs.

Veel leesplezier!

Hoofdstuk 1

Godsdienstige ontwikkeling

1.1 Godsdienstige ontwikkeling volgens CB Vreugdenhil

Religieuze ontwikkeling is een begrip dat niet alleen gebruikt wordt in het christendom, net als het begrip levensbeschouwing. Het is de opvatting die mensen hebben over de zin van het leven.

De godsdienstige ontwikkeling van kinderen hangt samen met vertrouwensrelaties. Een kind bouwt een (vertrouwens-) relatie op met zijn of haar ouders wat de godsdienstige ontwikkeling zal beïnvloeden. Daarnaast ontwikkelt een kind ook de beleving, de kennis en de communicatie.¹

figuur 1²

1.1.1 Vertrouwensrelatie

Kinderen ontwikkelen eerst een vertrouwensrelatie met ouders voordat zij een relatie met God ontwikkelen. Doordat er in de omgeving van het kind (ouders, groep, gemeenschap) een bepaalde geloofsstructuur bestaat, ontwikkelt het kind een godsdienstig sociaal bewustzijn. In het proces waarin ze bindingen aangaan wordt hun identiteit gevormd, met hun geïnternaliseerde waarden en normen.³ Dat is de basis van waaruit een relatie met God ontstaat.

1.1.2 Beleving

Aansluiten bij de belevingswereld van kinderen is een onderwerp wat veel besproken en geleerd wordt op de pabo. Het ervaringsleren hoort bij het 'nieuwe leren'. Vroeger ging het om het opdoen

¹ Vreugdenhil, C.B. (2008) *Kinderen leren geloven* Nunspeet: Centraal Nederland p.13

² www.vreugdenhil-online.com

³ Vreugdenhil, a.w., p.13

van kennis en het weten van feiten, tegenwoordig gaat het om het toepassen van deze kennis in de praktijk. Daarbij is de belevingswereld van kinderen belangrijk, omdat een kind leert voor nú en niet voor later.

Er is een verschil tussen de begrippen godsdienstige ontwikkeling en geloofsontwikkeling. Bij godsdienstige ontwikkeling gaat het om feiten, objectiviteit, de traditie en gewoonte, terwijl het bij geloofsontwikkeling gaat om gevoelens, ervaring, beleving, vertrouwen en subjectiviteit. Achter de feiten schuilt een betekenis die kinderen gaandeweg leren ontdekken tijdens het zingevingproces door het te beleven en te ervaren.

Er kan onderscheid gemaakt worden tussen alledaagse zingeving en existentiële zingeving. Bij alledaagse zingeving kan je bijvoorbeeld denken aan werk, kerk, kinderen. Deze aspecten geven zin aan je leven op een functionele en misschien materiële manier. Bij existentiële zingeving kan je denken aan de existentiële vragen van het leven: 'Waarom besta ik?' 'Is er leven na dit leven?' 'Wat heeft het leven voor zin?'

exis·ten·ti·eel bn, bw de existentie betreffend
exis·ten·tie de; v -s het bestaan⁴

Als we kijken naar de definitie van existentieel en existentie kunnen we concluderen dat het gaat om 'het bestaan', dit hoeft niet per definitie christelijk te zijn. Christenen leggen bij een existentiële ervaring wel een verbinding met God, net als Moslims dit zullen doen met Allah of Mohammed. Als we uitgaan van een christelijke existentiële ervaring wordt het een religieuze, spirituele beleving. Ouders zullen hun kinderen betekenis leren geven aan een existentiële ervaring, dit kan zowel positief als negatief zijn. Belangrijk is dat ouders samen met kinderen het geloof beleven en ervaren en op deze manier het geloof leren delen.

1.1.3 Kennis

Piaget heeft het denken van kinderen onderzocht, maar heeft daarbij geen onderscheid gemaakt tussen het cognitieve denken en het levensbeschouwelijk denken. Kohlberg onderzocht de manier waarop kinderen afwegen of iets goed of slecht is. Zij laten zich daarbij beïnvloeden door beloning en straf, goedkeuring of afwijzing, lust of onlust, etc. Door verschillende fasen te doorlopen, ontwikkelt een kind zijn geweten. Deze morele ontwikkeling is belangrijk bij voor de godsdienstige ontwikkeling van kinderen, maar bij godsdienstige ontwikkeling gaat het om meer dan dat: het gaat om het ontwikkelen van een vertrouwensrelatie met God en met anderen.

Wat ook van grote betekenis is voor de godsdienstige ontwikkeling van kinderen is het vormen van religieuze concepten. Met concepten worden onder andere termen bedoeld als 'God', 'kerk', 'Bijbel', 'gebed'. De manier waarop een kind deze begrippen verwoordt zegt iets over hun godsdienstige ontwikkeling, - achtergrond, - opvoeding.⁵

Een kind tot ongeveer tien jaar stelt zich God fysiek voor, met nadruk op zijn menselijke verschijning. Daarna komt een kind in een overgangsfase tussen mythisch en logisch denken, er worden bovennatuurlijke elementen aan het menselijke beeld van God toegevoegd. En tot slot stelt Goldman dat

⁴ Van Dale woordenboek

⁵ Avest, I. ter (2003) *Kinderen en God verteld in verhalen* Zoetermeer: Boekencentrum

kinderen in het stadium van abstract-religieus denken komen waarbij ze zich niet laten belemmeren door de beperkingen van de concrete context.

Het religieus waarderen van wat we zien en meemaken vraagt wat van onze spirituele beleving. Een christen legt een verbinding met God als hij bijvoorbeeld kijkt naar de natuur. Daarbij wordt Gods schepping gezien en kan er sprake van verwondering zijn. Het ene kind is sterker in het vormen van religieuze concepten dan het andere kind. Deze gaven bij kinderen kunnen we ontdekken en versterken waardoor we de rijkdom van het spirituele denken en de zingeving kunnen vergroten.

Het vertellen van verhalen speelt een belangrijke rol bij het vormen van concepten en het interpreteren van symbolen. Door de verhalen krijgen de symbolen, rituelen, mythen, metaforen en concepten een betekenis. Daarbij kan de vraag gesteld worden in welke mate jonge kinderen bepaalde verhalen (en symbolen en concepten) begrijpen.

1.1.4 Communicatie

Hoe en of er over het geloof gepraat wordt met kinderen is van belang voor de godsdienstige ontwikkeling van kinderen. Door te communiceren participeert een kind actief in de spirituele werkelijkheid.⁶ Het kunnen verwoorden van godsdienstige ervaringen is belangrijk voor de godsdienstige ontwikkeling, maar kinderen moeten dit leren door het anderen te zien en horen doen. Hierin ligt een grote verantwoordelijkheid bij ouders, leerkrachten, jeugdleiders en andere kinderwerkers. Zij zijn het voorbeeld voor de kinderen en kinderen zullen dit naleven.

Behalve het communiceren met kinderen over God, zullen kinderen ook leren communiceren met God. In de geloofscommunicatie heeft het gebed een centrale plaats, het gesprek met God. Hoe wordt het bidden voorgedaan aan de kinderen en wat wordt kinderen over het gebed geleerd? De inhoud van het gebed wordt voor een groot deel beïnvloed door het godsbeeld. Hierover zal ik in hoofdstuk 3 verder uitweiden.

⁶ Vreugdenhil a.w., hoofdstuk 1

1.2 Godsdienstige ontwikkeling volgens Wim ter Horst

Ter Horst omschrijft de geloofsontwikkeling als schillen rondom de kern.

Buitenste schil - gedragingen

Een kind moet leren hoe dat praktisch in zijn werk gaat: 'leven met de Heer in de wereld'. Het gaat hier dus om manieren, gewoonten, iets wat je doet of niet doet, waarden die je gebruikt en niet gebruikt, liederen, gebeden, afvraagbare kennis. Het overdragen en aanleren van alles wat bij deze schil hoort, kan socialisatie worden genoemd, omdat hierdoor het opgroeiende kind zich kan aanpassen aan wat anderen doen. Hoe belangrijke en noodzakelijke ook, de kern van het geloven kan niet bestaan uit gedragingen, manieren en afvraagbare kennis. Als geloofsopvoeders niet verder willen gaan dan socialisatie, dan zit er zelfs een groot gevaar in.

De tweede schil- levensbeschouwing

Hier gaat het om normen en waarden, om het zingevingssysteem, om het godsbeeld, het mensbeeld, het wereldbeeld, om levens- en de geloofsleer, beginselen, standpunten en overtuigingen. Wie niet dieper gaat dan hier, ziet geloofsopvoeding als enculturatie. Niet slechts als het aanleren of het overdragen van gedragingen, maar als het inleiden in een christelijke (sub)cultuur. Dat gaat dan op zijn best door voorlezen, uitleggen en overtuigen, op zijn slechtst door afdwingen met straf en beloning. Als het goed gaat, kunnen opgroeiende kinderen zich op deze manier een christelijke levensbeschouwing, een zingevingssysteem eigen maken, zodat ze deel kunnen nemen aan een christelijke (sub) cultuur, en voor- en tegenspoed in hun leven een plaats geven.

De kern

Toegewijd zijn van het Hart naar de volle werkelijkheid. Dus ook naar de werkelijkheid Gods. Wie dat zijn kinderen gunt, moet hen inwijden in geheimen die groter zijn dan onze sociale omgeving en onze cultuur. Dat inwijden noem ik graag de 'priesterlijke' taak van de geloofsopvoeder. Het gaat hier om geloven-in. Dat ontstaat alleen als er iets aan het evangelie wordt beleefd.

Voor hem is de definitie van geloofsopvoeding: alle invloed die het kind helpt om persoonlijk met de Heer in de wereld te leven.

1.3 Godsdienstige ontwikkeling volgens James Fowler

Er zijn verschillende ontwikkelingsmodellen die de ontwikkeling van kinderen beschrijven op bijvoorbeeld cognitief, moreel of spiritueel gebied. In deze modellen worden de verschillende fasen beschreven die je van kind tot volwassene doorloopt. Fowler⁷ heeft een model ontwikkeld dat de stadia weergeven waarlangs de levensbeschouwing van een mens groeit en laat daarbij zien dat levensbeschouwelijke ontwikkeling meer is dan morele ontwikkeling. Een 'hoger' stadium betekent niet per definitie dat het ook 'beter' is. De stadia hebben een zeker evenwicht. Ze worden verbonden door minder evenwichtige overgangperiodes. De groei van de verschillende aspecten bepaalt in welk

⁷ Fowler, J. (1987) *Faith development and pastoral care*. Fortress Press

stadium iemands geloof zich bevindt. De zeven stadia die Fowler beschrijft laten zien waarheen een kind op weg is of op weg kan zijn.

Stadium 0: ongedifferentieerd geloof (0-2 jaar)

De eerste twee jaren kent hij geen getal toe. Dat zou stadium nul kunnen zijn. In deze periode is er sprake van een onbegrensd geloof. Taal en gericht denken zijn nog niet mogelijk. Het kind ontwikkelt een soort basisvertrouwen of, minder ideaal, een basiswantrouwen. Er worden voorbeelden gevormd, elementaire eerste beelden van God en de wereld waarin we leven. Op het fundament van dit basisvertrouwen of -wantrouwen vormt zich het latere geloof. Toekomstige geloofservaringen zullen dit basisvertrouwen gaan bevestigen of verstoren.

Stadium 1: het intuïtieve/geprojecteerde geloof (3-6/7 jaar)

Het is een krachtig geloof. Bepalend is de sterke ontwikkeling van fantasie in deze periode. Het kind heeft nog niet het logische vermogen om verbeeldingen en fantasieën kritisch te bekijken. Tijdens deze fase worden sterke en bepalende beelden en ervaringen opgedaan, die een krachtige en lang werkende invloed hebben op het geloofsleven. Dit zowel positief als negatief.

Stadium 2: het mystieke/letterlijke geloof (7-12 jaar)

Het kind ontwikkelt een omgaan met de wereld en een betekenis geven aan die wereld, waarbij het vorige stadium van verbeelding en fantasie kritisch onder de loep genomen wordt. Bepalend is de mogelijkheid tot verhalen en vertellen. Het kind kan verhalen vertellen en begrijpen die betekenisvolle ervaringen in zich dragen. Er zit wel een soort rechtlijnigheid in. Het kind kan nog geen afstand nemen van de verhalen en er op reflecteren. Symbolen en mythes worden geaccepteerd zoals ze op het eerste gezicht overkomen. Verhalen worden letterlijk opgevat, zoals ze er staan of verteld worden, dus op een mythische en letterlijke manier tegelijkertijd.

Lieve God, ik zou graag deze dingen willen hebben: een nieuwe fiets, een scheikundedoos nummer drie, een hond, een filmcamera, een paar voetbalschoenen. Als ik niet alles kan krijgen, dan zou ik graag zoveel mogelijk krijgen.

P.S. Ik weet dat Sinterklaas niet bestaat.⁸

Stadium 3: het synthetische/conventionele geloof

Dit stadium begint om en nabij het 12e levensjaar. Dan krijgt de jongere de mogelijkheid om over zijn eigen denken na te denken, te reflecteren. Hij is bezig met het vormen en zoeken van de eigen identiteit. De reacties hierop van belangrijke anderen (een populaire leraar of leeftijdsgenoten) wegen erg zwaar. Er wordt gewerkt en gebouwd aan het bij elkaar brengen van eigen waarden. Er wordt gebouwd aan het bewust worden van het zelf, het vormen van een eigen identiteit.

Bepalend is dat God ervaren wordt in termen van relaties. God wordt ervaren als Vriend, partner of Vader. De relatie met God kan onder spanning komen te staan door persoonlijke ervaringen met lijden zoals ziekte en dood.

⁸ Marshall, E. (1969) *Kinderen schrijven aan Got* Utrecht: A.W. Bruna

Stadium 4: het individuele/projectieve geloof

Een eigen, bewuste levensbeschouwing groeit vaak pas na het 35^e levensjaar. Het is een persoonlijk zingevingskader dat intern evenwichtig is en op basis waarvan de werkelijkheid wordt geïnterpreteerd en beoordeeld. De eigen identiteit en de identiteit van de groep worden kritisch bekeken. Dit kan de nodige spanningen oproepen met de godsdienstige cultuur van de groep waartoe men behoort. Symbolen worden vertaald in de betekenis die ze hebben.

Stadium 5: het conjunctieve geloof.

Ergens rond de 40 jaar kan er nog een verandering plaatsvinden. In het vorige stadium ging het over grenzen en identiteit. In stadium 5 worden deze wat doorlaatbaar en poreus. Het onbewuste, het ongrijpbare, krijgt een plaats. Er is meer bewustzijn van het gegeven dat er zaken zijn die buiten de waarneming omgaan en invloed kunnen hebben. Naast Gods nabijheid en duidelijkheid is er meer ruimte voor het mysterieuze en het ongrijpbare van God. Er is zicht op verschillende perspectieven. Waarheid heeft meerdere kanten en er zit een paradoxale spanning tussen die verschillende kanten.

Stadium 6: het universele geloof

Een enkeling komt in dit stadium terecht. Deze mensen overstijgen alle vakjes die er maar zijn. Zij komen los van zichzelf en gaan met de wereld om als door de ogen van God. Zij maken zich niet druk over wat hen van anderen scheidt. Hun handelen gaat over de kern van het leven en over de kern van menselijke relaties. Wij ervaren hen deels als simpel en deels als ongelooflijk bevrijdend. Moeder Theresa was zo iemand.

1.4 Existentiële intelligentie

Tot slot kunnen we zeggen dat kinderen verschillende interesse gebieden hebben en zich in andere dingen interesseren. Gardner is een bekend psycholoog en vooral bekend geworden door zijn meervoudige intelligentie theorie. Volgens Gardner kan je op verschillende gebieden intelligent of knap zijn:

- verbaal/linguïstische intelligentie (woordknap)
- logisch/mathematische intelligentie (rekenknap)
- visueel/ruimtelijke intelligentie (beeldknap)
- muzikaal/ritmische intelligentie (muziekknop)
- lichamelijke/kinesthetische intelligentie (beweegknap)
- interpersoonlijke intelligentie (mensknop)
- intrapersonlijke intelligentie (zelfknap)
- natuurgerichte intelligentie (natuurknap)

Dat een kind laag scoort met een IQ-test wil volgens Gardner niet zeggen dat het niet intelligent is, maar dat het niet verbaal/linguïstisch, logisch/mathematisch en/of visueel/ruimtelijk intelligent is.

“Do not ask how smart you are. Ask how you are smart.
Do not ask how motivated you are. Ask how you are motivated.”

Howard Gardner

In zijn theorie onderscheidt hij acht intelligenties. Existentiële intelligentie hoort niet bij een van de acht omdat deze niet voldoet aan de criteria. Toch noemt hij deze wel in zijn theorie. Kinderen met deze intelligentie hebben belangstelling voor ultieme kwesties over bijvoorbeeld de zin van het leven, levensdoelen en onze plaats in het heelal.⁹ Voor leerkrachten belangrijk om te weten dat er kinderen zijn die op dit gebied intelligent zijn en hun kwaliteiten hebben liggen, vaak is dit namelijk een onbesproken onderwerp.

⁹ www.knapvilla.nl

Hoofdstuk 2

Kinderen en spiritualiteit

2.1 Spiritualiteit en zingeving

Spi - ri - tu - a - li` teit («Frans«Latijn) de -woord (vrouwelijk) 1 geestelijk wezen, onstoffelijkheid, onlichamelijkheid; 2 geestelijke levenshouding; bijzondere vorm van vroomheid bij verschillende kloosterorden

Dit is de definitie van spiritualiteit zoals deze is omschreven in het Van Dale woordenboek¹⁰.

Sinds 1960 is het woord spiritualiteit een overkoepelend begrip geworden in heel veel talen voor alles wat met geestelijk leven te maken heeft (Waaijman).¹¹

Spiritualiteit heeft in de breedste zin te maken met zaken die de geest (Latijn spiritus) betreffen. Het woord wordt op vele manieren gebruikt en kan te maken hebben met religie of bovennatuurlijke krachten, maar de nadruk ligt op de persoonlijke innerlijke ervaring.¹²

De laatste jaren is de belangstelling voor spiritualiteit gegroeid. Mensen willen meer dan alleen het materialisme en zijn op zoek naar de zin van het bestaan. Spiritualiteit heeft alles te maken met het geestelijk leven. Met geest wordt bedoeld dat wat iemand leven en levendigheid geeft.¹³

Juist mensen die geen binding met een kerk of geloofsgemeenschap spreken over spiritualiteit. Dit gaat dan vooral om het besef dat er meer is tussen hemel en aarde en de zoektocht naar de zin van het bestaan, verdieping, naar 'meer'. Het zoeken naar je innerlijke geestelijke kracht en ervaring. Zowel volwassenen als kinderen kunnen spirituele ervaringen hebben. Dit is geen theologie die hen is geleerd of bijgebracht, maar dit heeft te maken met hun beleving, ervaring, de vragen die ze hebben. Wanneer het leven zijn vanzelfsprekendheid verliest en we ons kwetsbaar voelen, kunnen er vragen opkomen, bekende 'waarom-vragen'. Het kenmerkende van de vragen is dat het antwoord niet zomaar te vinden is. De vragen zoeken een antwoord op datgene wat belangrijk is in ons leven, waar het uiteindelijk om gaat.

Hallo beste God,
Waar was u toen papa in het ziekenhuis lag en ik zo bang was dat het niet goed zou gaan met hem?

Martine, 9 jaar¹⁴

Bestaansvragen komen niet voort uit een behoefte iets te weten, of een gebrek aan informatie. Het antwoord op de vragen is ook niet goed of fout. Misschien is het antwoord nooit te vinden en blijft

¹⁰ www.woorden.org

¹¹ Borst, J.C. *Aanvechting en Vreugde*. Buijten en Schipperijn. Amsterdam, hoofdstuk 2

¹² www.wikipedia.nl

¹³ McGrath, A. (2002) *Christelijke spiritualiteit* Kampen: Kok p13

¹⁴ Utters-Adam, A. (1999) *Hoe ziet de hemel eruit, God?* Houten: Van Holkema & Warendorf

de vraag altijd een vraag. Het gaat ons menselijk verstand te boven en we kunnen het een leven lang met ons meedragen en moeten ons er soms bij neerleggen. Dat vraagt om een levensvisie die wordt bepaald door de waarden die wij belangrijk vinden die we bijvoorbeeld mee hebben gekregen vanuit onze christelijke opvoeding. Sommige mensen laten hun levensvisie bepalen door de vraag of iets nuttig is, of dat het je genot geeft. Iedereen kijkt dus anders naar het leven. Het verschil in levensvisie komt naar voren als je met anderen in gesprek raakt. Bijvoorbeeld het verschil in een wetenschappelijke, verklarende visie en een esthetische, zingevende visie.

2.2 Christelijke spiritualiteit

Bij christelijke spiritualiteit gaat het om de ontmoeting met Jezus Christus in het dagelijks leven, het verdiepen en met elkaar delen van de ervaringen.¹⁵ Bij het christelijk geloof gaat het niet alleen om het opvolgen van regels en wetten, maar om de relatie met Christus. Het is een levenswijze, je dagelijks bestaan wordt gevormd door de religie.

De manier waarop spiritualiteit wordt beleefd en wordt vormgegeven is voor ieder persoon anders. Dit heeft met verschillende factoren te maken. Onder andere de persoonlijke omstandigheden. Iedereen heeft zijn eigen achtergrond, persoonlijkheid en invalshoek waarop hij spiritualiteit en de beleving van het geloof ervaart.

Ook heeft de kerk en de kerkelijke achtergrond invloed. De verschillende opvattingen, kerkelijke stromingen en theologische benaderingen.

Daarbij komt ook nog de houding ten opzichte van de wereld. De manier waarop je al dan niet in de wereld leeft of waaruit je je juist probeert terug te trekken.

2.2.1 Persoonlijkheid

Al zou iedereen dezelfde theologische overtuiging hebben, toch zou er veel verschil zijn in de manier waarop spiritualiteit beleefd wordt. Dit heeft te maken met verschil in temperament en milieu die gevolgen heeft voor iemands spiritualiteit. Ras, nationaliteit, sociale klasse, sekse, opvoeding zijn maar een paar factoren die invloed hebben op de persoonlijke spiritualiteit van iemand. Door deze veelzijdigheid zou je eigenlijk kunnen spreken van christelijke spiritualiteiten.

2.2.2 Kerk

De veelzijdigheid aan kerkelijke stromingen in protestants christelijk Nederland is ongekend. Wat dit voor invloed heeft op de spiritualiteit, is de vraag. De verschillen in kerken is niet meer zo sterk als vroeger. Dit heeft onder andere te maken met de groeiende contacten tussen kerkgenootschappen en de manier waarop zij eenheid willen uitstralen naar de minder kerkelijk betrokken samenleving.¹⁶

¹⁵ McGrath, a.w., p15

¹⁶ McGrath, a.w., p28

Binnen de christelijke wereld zijn verschillende stromingen van elkaar te onderscheiden, zo is er het katholicisme, de orthodoxie en het protestantisme. Al deze stromingen komen we in verschillende delen van de wereld tegen, van Noord-Amerika tot Australië.

Zo is het katholicisme sterk liturgisch, zet het sacramenten centraal en benadrukken zij de rol van heiligen zoals de Maagd Maria.

De orthodoxie gaat uit van de vroege Griekse kerk en hechten veel waarde aan de geschriften van de Griekse kerkvaders. Ook maken zij gebruik van iconen en blijven kloosters een cruciale rol spelen, net als de orthodoxe traditie van het 'Jezusgebed'.

Het lezen van de Bijbel neemt een centrale plaats in bij het protestantisme. De kruisdood van Jezus, de persoonlijke bekering en evangelisatiewerk zijn belangrijke elementen van het protestantse geloof.

2.2.3 Wereld

Verschillende opvattingen (hebben) bestaan over de wereld en het christelijk geloof. Zo zien we in de geschiedenis dat de wereld vijandig tegenover het christelijk geloof stond. Later zien we dat de wereld en het christelijk geloof goed samen konden gaan. Christus wordt ook boven de cultuur gezien of Hij wordt gezien als Degene die de wereld zal veranderen. De wereld werd niet altijd als verdorven gezien, maar het was voor een christen wel een strijd te streven naar een authentiek christelijk leven.¹⁷

2.3 De spiritualiteit van het kind

De ontwikkeling van spiritualiteit bij kinderen begint voor een groot deel in het gezin. Ouders geven hun kinderen bepaalde normen, waarden en ideeën mee over spiritualiteit. Ook als zij zelf niet spiritueel of godsdienstig zijn.

Ouders die hun kinderen christelijk opvoeden willen hun kinderen meer meegeven dan de zorg van elke dag. Ze willen hen laten ervaren wat God kan doen in je leven, dat het belangrijk is bij Hem te horen en dat Hij je liefheeft. Ze laten kinderen kennis maken met de tradities van het christendom door met hen te bidden, naar de kerk te gaan, Bijbel te lezen, te vertellen wat goed en kwaad is. De praktijk van geloofsopvoeding is dat ouders (en grootouders) hun eigen geloof doorgeven door het voor te leven en voor te doen.

Ieder kind heeft iets eigens en iets unieks en wil daarin serieus genomen worden. Ouders en opvoeders spelen hierin een belangrijke rol, respectvol omgaan met de beleving van kinderen. Ouders en opvoeders hebben van een groot deel van de beleving en ervaring van de kinderen geen weet. Een kind is kwetsbaar en afhankelijk van de reactie van ouders op dat wat zij beleven en ervaren. Een goede afstemming op die ervaringen en belevingswereld is essentieel als ouder.

¹⁷ McGrath, a.w., p39

De spiritualiteit van kinderen wordt veel minder bepaald door concrete ervaringen dan dat van een volwassene. Kinderen staat opener in de ervaringen op het gebied van spiritualiteit en zien de wereld zoals die is.

Lieve God,
De mooiste belevenis van m'n leven, toen ik ook voelde dat u heel dicht bij me stond was toen ik mijn allereerste ingekopte doelpunt scoorde.

Richard, 12 jaar ¹⁸

Bepaalde situaties kunnen bij kinderen gevoelens oproepen. Doordat kinderen zeggen wat ze denken kan dit soms verrassende uitspraken geven waar volwassenen weinig van begrijpen. Ook als het gaat om spiritualiteit kan dit leiden tot onbegrijpelijke opmerkingen. Toch zijn deze opmerkingen niet zinloos of onserieus. Een kind ervaart en voelt dit zo, dus is dit de waarheid voor een kind.

Niet alleen opmerkingen maar ook vragen kunnen onverwachts gesteld worden door kinderen. Een volwassene kan zich hier niet op voorbereiden, wat soms een ongemakkelijk gevoel kan geven. Op geloofsvragen en levensvragen kan geen pasklaar antwoord gegeven worden. Als volwassene kunnen we ook worstelen met deze vragen, soms ons hele leven.

Luisteren en openstaan voor dat waar een kind een vraag over heeft is hierbij erg belangrijk. Het uitwisselen van gedachten en inzichten kan ook een vorm van een gesprek zijn. Het is belangrijk te beseffen dat kinderen waarde hechten aan verhalen van volwassenen. Ze zijn namelijk gewend dat volwassenen weten en vertellen hoe het zit. Hoe jonger het kind, des te meer waarde hechten zij aan dat wat de volwassene hen vertelt. Kinderen moeten er aan wennen dat hun ideeën en ervaringen net zo waardevol zijn als dat van een volwassene.

Bij het voeren van een gesprek over geloofsvragen is het belangrijk goed te luisteren naar het kind, open vragen te stellen en aan te sluiten bij het verhaal en de stemming, het kind zoveel mogelijk te laten vertellen, waardering uit te spreken voor de inbreng van het kind, zo min mogelijk te sturen, te vertellen wat jij denkt zonder te zeggen of dit goed of fout is, het kind uit te nodigen hierop te reageren.

2.3.1 Intentie van het verhaal

Kinderen zijn gevoelig voor de intentie waarmee een verhaal verteld wordt. De intentie van de verteller is belangrijk voor het al dan niet laten overkomen van de boodschap. Als de verteller zelf niet betrokken en bewogen is, zal de hoorder (het kind) dit ook niet zijn. Maar wordt het verhaal met passie verteld dan zal het kind zich betrokken voelen. Dit heeft ook te maken met echtheid. Is de persoon 'echt', meent diegene wat hij vertelt of bidt? Misschien zien jonge kinderen niet gelijk de boodschap van het verhaal als dit met bewogenheid wordt verteld, maar ze zullen het ongetwijfeld interessant en indrukwekkend vinden en het daardoor onthouden.

¹⁸ Utters-Adam, a.w., p. 13

2.3.2 Ervaring

Kinderen doen kennis op *van* God door dat wat zij zien, horen en ervaren. Volwassenen doen kennis op *over* God door verstandelijk allerlei inzichten te krijgen. Het is niet de bedoeling dit tegenover elkaar te zetten, zowel kinderen als volwassenen ervaren God en leren Hem op deze manier kennen. Kinderen kunnen alleen soms dichterbij hun ervaring staan dan volwassenen, ze leven meer op het moment zelf, voelen en ervaren wat er op het moment gebeurt. Dit is niet objectief en voor ieder persoon en kind weer anders, het is een persoonlijke ervaring wat soms veel indruk op je kan maken en wat je nooit zal vergeten. Kinderen begrijpen bijvoorbeeld niet altijd wat er gebeurt tijdens een kerkdienst, een ceremonie of een plechtigheid maar ze ervaren het wel. De sfeer in een ruimte, de geur van kerkbanken, het geluid van de muziek die speelt, de plechtigheid waarmee rituelen worden voltrokken. Dit maakt het niet minder belangrijk, kinderen kunnen precies weten waar het om gaat zonder dit bewust te bedenken zoals volwassenen dit wel kunnen.

Ook op moeilijke momenten als een begrafenis ervaren de kinderen vaak de sfeer, het verdriet, de stilte, de rust waarbij iedereen betrokken is met degene die is overleden en de nabestaanden. Kinderen op hun manier uiting laten geven aan hun emoties en gevoelens is belangrijk. Maar zij doen dit op een andere manier dan volwassenen, zij zullen een tekening maken, een gedicht schrijven, een liedje zingen.

Ouders die hun kind bewust niet betrekken bij dit soort gebeurtenissen doen dit met goede bedoelingen om kinderen niet bang te laten worden en ze te beschermen tegen het verdriet. Maar de vraag is wiens angst en verdriet dit is, van de ouders of van de kinderen.

2.3.3 Het kind verstaan

Vaak leggen wij onze belevingswereld en onze ervaringen op aan kinderen, en gaan we niet uit van hun belevingswereld. Kinderen zijn alleen geen verlengstuk van volwassenen, een kind is uniek. Kijken en luisteren naar het kind zijn manieren waarop je de beleving van het kind kunt leren begrijpen. Zo kom je met het kind in contact en waardoor je kan ontdekken wat ze denken en beleven, wat je des te meer kan gaan verwonderen. Daarbij is de intuïtie minstens zo belangrijk. Intuïtie is inzicht zonder nadenken.¹⁹ Vaak wordt dit gezien als iets onbelangrijks omdat het zonder nadenken en redenerie gebeurt. Maar intuïtie is sneller dan je redenerie waardoor het echt is en vanuit je gevoel komt. Dit kan in situaties met kinderen heel goed zijn. Je intuïtie wordt mede ontwikkeld door dat wat je geleerd en meegemaakt hebt. Je intuïtieve weten mag je toetsen aan wat er werkelijk gebeurt, je kan er niet blindelings vanuit gaan. Je eigen intuïtie vertrouwen en van daaruit handelen mag. Bij het zien en horen van een kind kan je soms al snel tot een dieper verstaan komen. Je weet niet precies waarom en kan het op dat moment niet direct beredeneren, maar je weet dat je goed zit.

Luisteren kan niet objectief zijn, het wordt gekleurd door wie je bent, wat je wil horen, waar je voor staat, etc. Ook dat wat je niet wil horen, wat je irriteert wat je pijn doet bepaalt de manier waarop je luistert. Kinderen kunnen jou die spiegel voorhouden en je wijzen op dat wat je beleefd hebt in het verleden wat je pijn heeft gedaan.

¹⁹ Van Dale woordenboek

Het kind aanvaarden en erkennen om wie het is, een mens geschapen naar Gods beeld, een parel in Gods hand moet de grondhouding van elke opvoeder zijn. De volwassene moet het kind aanvaarden, hoe het kind zich ook presenteert.

De opvoeder moet echt zijn, authenticiteit hebben. Zichzelf zijn, geen rol spelen, zich niet anders voordoen dan hij is, gewoon zijn. Dit lijkt vanzelfsprekend maar is het niet. Soms snap je niets van wat een kind zegt in zijn of haar fantasie, maar laat een kind dan in zijn waarde en ga het niet verbeteren zoals jij denkt dat het moet zijn. Je zet je eigen ideeën even aan de kant en bent je bewust van je gevoelens en ideeën. Hoe ga je om met kinderuitspraken die niet behoren bij jouw ervaring en waarin jij je niet herkent? Durf je het kind te accepteren in zijn uitdrukkingen die niet tot de jouwe behoren? Kun je het mysterie het mysterie laten? ²⁰

"De Heere is u Bewaarder, de Heere is u Schaduw, aan uw rechterhand". (Ps. 121:5)

Iemand die een diepe indruk op mij heeft gemaakt is Kosie, een jongeman uit Zuid-Afrika die het Down Syndroom heeft. Ik wilde dat u hem kon horen bidden: kinderlijk, eenvoudig, vol van geloof. Als hij bad, had ik de indruk dat hij zo dicht bij God was, dat hij Hem kon aanraken.

Op een dag vroeg ik: "Kosie, hoe stel jij je God voor?" Hij keek me aan. Was mijn vraag te moeilijk voor zijn eenvoudige geest? Nee, want z'n ogen begonnen te glinsteren. "Als een schaduw, oom Jan. Kijk, daar is Hij ..." en Kosie wees op z'n schaduw. Hij stapte weg, sprong, rende, al maar wijzend op de schaduw! "Kijk, oom Jan, Hij is er altijd."

Wat een diepe waarheid. "De Heere is uw schaduw aan uw rechterhand." Soms zichtbaar, als je in het licht wandelt (!). Soms onzichtbaar, als alles donker om je is, door eigen schuld of door omstandigheden, maar toch is de schaduw er.

Zoals Matthew Henry, de grote Bijbelcommentator zei: "De God van Israël is soms een God die Zichzelf verbergt, maar nooit een God die afwezig is. Soms is Hij in het duister, maar nooit op een afstand. In het licht en in het donker, in voor- en tegenspoed: "De Heere is uw Bewaarder, de Heere is uw schaduw aan uw rechterhand".

Jan Pit

²⁰ Bouwman, K. (2007) *De spiritualiteit van je kind* Adveniat Geloofseducatie B.V

Hoofdstuk 3

Godsdienst in het basisonderwijs

In het christelijk onderwijs wordt op verschillende manieren vorm gegeven aan de godsdienstlessen. Op de ene school zal er meer aandacht aan worden besteed dan aan de andere school. Op de ene school zal de aandacht liggen op kennis over en van de Bijbel, andere scholen zullen de kinderen door middel van de Bijbel sociale vaardigheden en hun kijk op de wereld willen vormen. Er worden liedjes gezongen als gebed om de dag mee te beginnen, er kan een kaars aangestoken worden om daarmee te illustreren dat het een 'heilig' moment is, er kan voorgelezen worden uit de godsdienstmethode of uit het hoofd verteld worden. Veel verschillende vormen zijn mogelijk, daarin maakt iedere school en iedere leerkracht een eigen keus. Toch zijn er drie hoofdlijnen binnen de godsdienstige ontwikkeling in de klas, namelijk Bijbelverhalen, bidden en zingen. Hier wil ik dieper op ingaan in dit hoofdstuk en dit theoretisch onderbouwen.

“In mijn kleuterklas steken we altijd een kaars aan als we beginnen met de dagopening. Zo is het voor de kinderen duidelijk dat het over God en Jezus gaat. Als de kaars is uitgeblazen beginnen we met de dag. Als de kaars aangestoken is, doe ik wat lichten uit. Dit geeft het moment een bijzondere sfeer.”

Jenny, leerkracht groep 1/2

3.1 Bijbelverhalen

Het vertellen of voorlezen van een Bijbelverhaal is een schitterend medium voor het bijbrengen van Godskennis en het binnenvoeren van een ultieme omgang met God. Er zit aan godsdienst zeker ook een kenniscomponent, maar die komt pas in beeld wanneer je eerst door God geraakt bent.²¹

De Bijbel is in de eerste plaats geschreven voor volwassenen, als kinderen het zouden lezen zouden ze het niet begrijpen. Daarom aan de volwassene de schone taak de Bijbel over te brengen op kinderen. In de tijd van de Bijbel vertelde men al de Bijbelverhalen aan elkaar. Het Joodse volk van weggevoerd uit haar eigen land en vertelde elkaar verhalen om de moed erin te houden. Ze vertelden elkaar verhalen van hoop, dat God dezelfde was, is en blijft en Hij hen niet zou verlaten. Dit geeft ons ook hoop, wij mogen dat ook keer op keer ervaren als we de verhalen horen. En we mogen dat ook doorgeven aan de kinderen.

Misschien vertellen we als leerkrachten de verhalen omdat het hoort, we werken immers op een protestant christelijke school waar we de godsdienstmethode volgen. Misschien zien we het vertellen van Bijbelverhalen als een persoonlijke missie of opdracht om kinderen kennis over de Bijbel bij te brengen.

²¹ Nieuwenhuis, J. (1976) *Terwijl de boer slaapt* Baarn: Ambo

Als verteller is het belangrijk iets te melden te hebben, een boodschap. Van te voren moet je je ervan bewust zijn wat het doel van de vertelling is, het moraal van het verhaal, anders loop je het gevaar zomaar een verhaaltje te gaan vertellen. Bij het vertellen wil een goede verteller bijbelgetrouw blijven en een boodschap over brengen, de manier waarop komt dan op de tweede plaats. Als je weet hebt van het verschil dat de Bijbel maakt tussen vertellen en melden wordt duidelijk wat het betekent om bijbelgetrouw te vertellen. Dat gaat heel wat verder dan een Bijbeltekst omzetten in eenvoudige, eigentijdse woorden voorzien van een gemakkelijke zinsbouw.²² Als vertellen moet je durven kiezen voor de melding, de boodschap en niet alleen fungeren als doorgeefluik van de geschiedenis. Wat wil de schrijver, God, ons hiermee leren of duidelijk maken? Daarbij kan je de koppeling maken naar de actualiteiten van alle dag. Er worden in het boek 'En dat is zeven' zeven vuistregels gegeven voor het vertellen van verhalen.

Verhalend vertellen

Vertel een verhaal en kinderen hangen aan je lippen. Het vertellen van een verhaal doet iets met kinderen en volwassenen, het laat je meenemen naar toen, het wordt opnieuw beleefd. Omdat het beeldend verteld wordt beleef je het op dat moment. Bijbelteksten moeten voor kinderen worden bewerkt tot een verhaal of een gedicht, dat geldt voor zowel verhalende als niet-verhalende stof uit de Bijbel.

Exegetisch vertellen

Tijdens de voorbereiding van het Bijbelverhaal is het goed om in de exegese te duiken. Daartoe zouden verschillende vertalingen geraadpleegd kunnen worden. Vaak heeft een Bijbelgedeelte meerdere boodschappen. Welke boodschap wil je overbrengen op de kinderen? Kies er een en werk dit uit in het verhaal, zo doe je recht aan de Bijbeltekst. Een Bijbeltekst is een tekst die iets te melden heeft, dit moet naar voren komen in de vertelling.

Niet-historiserend vertellen

Om te voorkomen dat verhalen sprookjesachtig worden en overkomen als verhalen die lang geleden zijn gebeurd en nu niet meer mogelijk zijn, is het belangrijk niet historiserend te vertellen, maar het nu te laten afspelen en de kinderen er deel van te laten uitmaken. Actualiteiten en betrokkenheid op de werkelijkheid van vandaag horen thuis in Bijbelverhalen voor kinderen. De Bijbel vertelt over de geschiedenis tussen God en de mens, dat is niet iets van een ver verleden maar ook van het hier en nu. Ook nu gebeuren er dingen tussen God en de mens, laat dat naar voren komen in de vertelling.

Niet-moraliserend of bevrijdend vertellen

Voorkom dat het verhaal dichtgesmeerd wordt en kinderen klemzet, daar is de Bijbel niet voor bedoeld. De Bijbel is ervoor om mensen vrij te maken van alles wat hen belemmert om te zijn zoals God ze bedoeld heeft. Vermijd daarom zoveel mogelijk stereotype rolpatronen of zwart-wit schema's die kinderen kunnen belemmeren of vastpinnen.

Open vertellen

Laat ruimte over voor kinderen om verder na te denken over het verhaal of het gesprek met hen aan te gaan naar aanleiding van het verhaal. Het is de bedoeling dat kinderen aan het denken worden gezet en het geen hapklare brokjes worden waarbij er geen ruimte meer is voor de eigen ervaring,

²² Deurloo, K. (2001) *En dat is zeven!* Kampen: Ten Have

beleving of creativiteit. Creëer open plekken waar ruimte ontstaat voor het geheim tussen God en het kind.

Persoonlijk vertellen

Een verhaal moet iets met de verteller en de luisteraar doen, het moet je persoonlijk raken, het moet over mij gaan, ik moet iets met het verhaal hebben. Als het de verteller niet raakt en er van binnen niets gebeurt, zal er bij de kinderen ook niets gebeuren. Door het persoonlijk te vertellen wordt iets duidelijk van de relevantie van de Bijbelteksten voor het eigen leven, voor de praktijk van vandaag.

Uitdagend vertellen

De Bijbel daagt uit om na te denken en aan het werk te gaan met allerlei levensvragen. Bijbelverhalen zijn geen verhaaltjes voor het slapen gaan, maar verhalen die je wakker schudden en op doen staan, dat geldt ook voor kinderen. Er zit een opdracht aan vast, een taak, een verandering, een uitdaging.

3.2 Bidden

“Door het gebed worden zwakken gesterkt, zieken genezen, bezetenen verlost, gevangenen bevrijd. Het gebed neemt de overtreding weg, verdrijft verzoeken, doet vervolgingen teniet, troost de kleinmoedigen, richt de gevallen op en houdt de standvastigen staande.”

Tertullianus²³

Deze uitspraak van Tertullianus beschrijft wat het gebed is en kan doen. In het gebed zoeken we gemeenschap met God en werken we aan onze relatie met Hem. We kunnen door te bidden onze zorgen bij Hem neerleggen en maken Hem zo deelgenoot van ons leven. Door het gebed verleggen we het perspectief van ons leven. We zoeken niet onszelf maar God, en laten ons vervullen met de Heilige Geest. Dat is wat we als christenen geloven en waar wij onze kracht uit putten.

Maar niet voor iedereen is het gebed zo vanzelfsprekend, daar moeten we ons bewust van zijn. We willen kinderen graag leren wat bidden is en wat het kan betekenen in je leven. Ouders dragen hieraan bij als zij hun kinderen een christelijke opvoeding geven, maar niet ieder kind leert dit thuis. Toch kan het voor kinderen troostend en helpend zijn te weten ‘hoe’ het kan bidden. Niet dat daar regels voor zijn, God zal altijd luisteren. Maar voor iemand die nog nooit met God gesproken heeft kan het onbekend en misschien zelfs eng zijn. Leerkrachten van een christelijke basisschool hebben dan de taak kinderen het gebed voor te doen en hen te leren dat God onze Vader is die ons liefheeft, en aan wie we alles mogen vertellen. Daarin is voordoen een belangrijke manier om het kinderen te leren, maar is openheid over het gebed ook belangrijk. Praat met de kinderen over het gebed en laat kinderen gebedspunten aandragen. Maak het niet groter of enger dan het is en schep een veilige sfeer waarin kinderen de vrijmoedigheid hebben om hardop te bidden. Dit kan doormiddel van een kring-

²³ Hofland, P.D. (1998) *Kind, jongere en geloof* Heerenveen: Groen

gebed of door een kind te vragen hardop voor de hele klas te bidden. Vertel kinderen dat je in het gebed alles aan God mag vertellen en Hem alles kunt vragen, maar maak daarbij onderscheid tussen een verlanglijstje en gebedspunten. Vragen om een nieuwe fiets is iets dat ze beter aan hun ouders kunnen vragen, maar bidden voor je zieke buurmeisje of een cavia zijn onderwerpen die kinderen bezig houden en die ze dan dus ook bij Hem mogen neerleggen. Ook is het gebed er om verkeerde dingen te laten vergeven en daarvoor sorry te zeggen tegen God.

Er zijn vele manieren waarop het gebed aandacht kan krijgen in de klas en op school. Er kan gezongen worden als gebed aan het begin van de morgen of de leerkracht kan hardop bidden en daarin de gebedspunten van de kinderen meenemen. Een gebedskoffer is een manier om kinderen hun zorgen bij God neer te laten leggen. Kinderen kunnen op een briefje hun gebedspunt schrijven waar anderen voor kunnen bidden. Zo hoeft er niet hardop gebeden te worden, want misschien ligt dit te gevoelig, maar weet het kind toch dat er anderen zijn die met hem of haar meebidden.

“If it matters to you, it matters to Him.” Dit geldt uiteraard ook voor kinderzorgen, God is er voor volwassenen en kinderen.

3.3 Zingen

Heer U kent mij als geen ander,
U weet of ik zit of sta.
En U kent ook mijn gedachten,
voordat ik iets zeggen ga.
Dat U mij zo heel goed kent Heer,
daar snap ik dus echt niks van.
‘t Is een wonder boven wonder,
dat ik niet begrijpen kan.

Want U bent altijd bij mij
en altijd om mij heen.
U legt uw handen op mij
en laat mij nooit alleen.

Marcel Zimmer, naar psalm 139

Een ander onderdeel van de godsdienstles is het zingen. Vele liedbundels en cd's zijn gevuld met christelijke liederen geschikt voor kinderen. Waarom het zingen belangrijk is, is een vraag waar Jan-Willem van de Velde²⁴ het volgende antwoord op geeft: “In het kader van de godsdienstige vorming biedt het lied de mogelijkheid ‘iets van God’ te veraren. Het schenkt troost en hoop, en geeft ruimte aan gevoelens als blijdschap, verdriet, vertwijfeling en heimwee. Het bevordert gemeenschap en het kan een gesproken gebed vervangen, wanneer dat te moeilijk is: zingend durf je meer te verwoorden

²⁴ Vries, A. de (1990) *Vertel eens* Diemen: Centrum voor Godsdienstige vorming

dan sprekend.” Door de melodie van een lied kunnen de woorden beter onthouden worden en leren de kinderen teksten uit de Bijbel of verhalen uit de Bijbel uit het hoofd. Het mooie van zingen is dat dit het Bijbelverhaal kan ondersteunen, maar dat het Bijbelverhaal het lied ook kan ondersteunen. De combinatie maakt de godsdienstles compleet. Met een lied kan een begin of een einde aangegeven worden, bijvoorbeeld van de dag of het begin of einde van de maaltijd. Op deze manier ontstaan er rituelen die voor (jonge)kinderen waardevol zijn. Een ritueel sluit iets af of start iets nieuws, het maakt je alert voor dat wat komen gaat. Een lied over de kruisiging van Jezus geeft aan dat het bijna Pasen is, het kind herkent de melodie en weet dat het hoort bij een bepaald moment in het jaar.

Door kinderen liederen te aan te leren ontdekken ze dat ze niet bang hoeven te zijn, dat God bij ze is, dat ze waardevol zijn voor God, dat we anderen mogen helpen en iedereen erbij hoort ook al zijn we allemaal anders. Begrijpelijke situaties waar kinderen regelmatig mee te maken hebben in het dagelijks leven worden op deze manier bezongen en opgeslagen op de ‘harde schijf’ van het kinderlijk brein.

Van de Velde schrijft dat we moeten oppassen met het aanleren van liederen met abstracte begrippen en noemt daarbij als voorbeeld: “Een lamp voor hun voet en een licht op hun pad”. Hij geeft aan dat dit kinderen in verwarring kan brengen omdat het te symbolisch is. Hierin ben ik het niet met hem eens. Ik denk dat je kinderen zeker liederen aan kunt leren waarin symbolische begrippen worden gebruikt. De Bijbel staat er vol mee. Natuurlijk is het daarbij belangrijk kinderen de tekst uit te leggen en hen te vertellen wat ermee bedoeld wordt en moet het om hedendaagse en begrijpelijke taal gaan. Maar dat een kind de diepere boodschap van het lied nog niet direct begrijpt is denk ik geen bezwaar. Het aanleren van liederen kan van grote waarde zijn voor het volwassen geworden kind, hopelijk denkt diegene dan terug aan de liederen die hij leerde van de meester in groep 8 die zo mooi gitaar kon spelen en komt die ene tekst in hem naar boven die hem eraan herinnert dat de Bijbel hem de weg kan wijzen op zijn levenspad.

3.4 Integratie

Is er buiten de godsdienstles om ook mogelijkheid kinderen te laten zien wie God is of zijn we beperkt tot het eerste halfuurtje van de dag? Het zou niet best zijn als alleen tijdens de dagopening over God gesproken wordt. Juist door de houding tegenover de kinderen en de wereld kan worden laten zien wie God is in het leven van de leerkracht. De veiligheid die een leerkracht in het geloof heeft gevonden kan op het leven van een kind positieve indruk maken. De leerkracht heeft daarin een belangrijke rol ten opzichte van de kinderen. Wie is Jezus voor mij? Juist als kinderen met moeilijke vragen komen waar een leerkracht geen antwoord op heeft kan het heel persoonlijk worden. Want hoe gaat de juf of de meester die er ook geen pasklaar antwoord op heeft om met deze moeilijke kwesties? Het gesprek aangaan met de leerlingen over deze ingewikkelde vragen is een kans om kinderen te laten zien wat het geloof en Jezus kan doen in je leven. We hoeven niet overal een antwoord op te hebben en leerkrachten kunnen daar eerlijk over zijn en laten zien dat alles bij God gebracht mag worden.

Conflicthantering, omgangsvormen, omgaan met je omgeving en het milieu zijn praktische zaken die zichtbaar anders kunnen zijn op een christelijke basisschool. Een leerkracht geeft vanuit een Bijbels

referentiekader en een brede identiteit zo les, dat zijn leerlingen in staat zijn goed en kwaad, zonde en vergeving, zin en absurditeit te benoemen.²⁵ Het gaat om ethisch bezig zijn, op die manier maak je reclame voor God. Dat kan door er persoonlijk over te vertellen, er in de lessen en verschillende vakken naar te zoeken en daar mee bezig te gaan. Met kinderen spreken over wie God is is goed, tenzij het te vaak wordt gedaan, want dan werkt het averechts en kunnen kinderen er 'moe' van worden en gaat het hen irriteren. Alleen praten over blijheid, vergeving, liefde is niet realistisch. Het leven is namelijk ook niet zo, zelfs niet als christen.

Het juiste woord, de juiste stilte, het juiste symbool, het juiste gebed of dat ene mooie lied op het juiste moment kan jaren blijven hangen bij kinderen en zorgen voor een spirituele ervaring met God. Hierin kan een leerkracht een instrument zijn als ze bidden om Zijn Heilige Geest die op deze manier kinderen aanraakt en waardoor God zich aan hen kan openbaren.

²⁵ Graaf, R. de (2006) *Bijzonder onderwijs* Zoetermeer: Boekencentrum p. 185

Hoofdstuk 4

Geloofsverschillen

4.1 Ieder kind en ieder geloof is anders

Uit de ervaringen van leerkrachten blijkt dat er verschil is in de manier van geloven van kinderen.²⁶ Het godsbeeld dat kinderen hebben, uit zich bijvoorbeeld in de manier waarop zij een relatie met God hebben. Voor het ene kind is God meer op afstand dan het andere kind. Er zijn kinderen die alles van God verwachten, nooit bang zijn en troost ervaren. Andere kinderen zien God als iemand die straft, op je let en zullen het 'eng' vinden omdat ze niet stout mogen zijn. Voor het ene kind kan het geloof bevrijdend zijn en voor het andere kind bedreigend.

De positieve of negatieve ervaringen die kinderen opdoen in hun gezin en kerk hebben invloed op de beleving van kinderen. Bij het ene kind wordt thuis gebeden, Bijbelgelezen, naar de kerk gegaan terwijl het andere kind thuis een kritische houding meekrijgt tegenover God en nog nooit heeft gebeden. Voor kinderen die naar de kerk gaan zullen de Bijbelverhalen bekend zijn waar het voor andere kinderen onbekender is en daardoor misschien ook interessanter. Vanzelfsprekend zal de godsdienstige kennis van kinderen die naar de kerk gaan en thuis met de Bijbel worden opgevoed groter zijn dan dat van kinderen die nog nooit eerder Bijbelverhalen gehoord hebben.

Sommige kinderen zullen eerder de boodschap achter een verhaal zien dan andere kinderen die het niet meer dan 'een mooi verhaal' zullen vinden. Kinderen kunnen al heel beredenerend zijn en veel details willen weten, ze vragen door en denken zelf na over antwoorden en oplossingen op moeilijke vragen. Sommige kinderen kunnen heel open vertellen, veel vragen stellen en durven hardop te bidden. Andere kinderen zijn stiller of zullen dat minder gewend zijn. Dit kan een weerspiegeling zijn van de gezinssituatie van het kind.

Bij belangrijke gebeurtenissen denkt de één direct aan God en aan Zijn leiding; de ander komt daar veel later op. Voor het ene kind is de afstand tot God veel groter dan voor het andere kind. Voor het ene kind is het geloof bedreigend en voor de andere bevrijdend.

Een kind komt door reflectie en communicatie tot constructie van de spirituele werkelijkheid. Maar kinderen verschillen daarin. Aspecten van die communicatie zijn het gesprek en het gebed. Het veel vragen stellen is ook een vorm van communicatie. De één vraagt veel, de ander hoort het alleen maar aan. Het ene kind is opener dan het andere kind. Het ene kind wil in een kringgesprek absoluut niets zeggen, het andere kan opener vertellen en praten over zijn geloof. Datzelfde verschil merk je in het bidden van kinderen. Het ene kind kan en wil zelf hardop bidden, terwijl de ander het lastig vindt en het liever niet doet.

Verskil tussen kinderen in moreel handelen wordt door slechts enkele leraren herkend.²⁷ Ze zien dan verschil in de manier waarop kinderen de leefregels uit de Bijbel interpreteren en toepassen, bijvoorbeeld in het respect hebben voor elkaar.

²⁶ Vreugdenhil, C.B. (2008) *Kinderen leren geloven* Nunspeet: Centraal Nederland hoofdstuk 3

²⁷ Vreugdenhil, a.w., hoofdstuk 3

4.2 Omgaan met geloofsverschillen

Kinderen verschillen in de manier waarop ze geloven. Je hebt verschil in leeftijd en elke leeftijdsfase heeft min of meer een eigen karakteristiek. Maar ook zijn er verschillen in hun vertrouwensrelaties, hun beleving, hun weten en kunnen, hun communicatie en hun moreel handelen zoals hierboven beschreven. Een belangrijke vraag is of en in hoeverre leraren aan deze verschillen tegemoet moeten komen. Laten we eerst kijken naar de grondhouding van de leraar.

Belangrijk bij de grondhouding van een leraar is dat hij met zijn leerlingen samenleeft en persoonlijke belangstelling voor hen heeft. Hij stelt zich op ten dienste van een verantwoordelijke leerling. Dit is presentie. Zonder presentie lijkt de rol van de leraar op die van een kind dat met haar poppenhuis speelt. Het speelt met de inrichting en met de poppetjes en vertelt intussen haar eigen verhaal via pop-tegen-pop. Natuurlijk kunnen we -zelfs met poppenkast- kinderen waardevolle dingen laten beleven, hen erbij betrekken en hen laten reageren. Maar een presente leraar gaat verder dan acteren; hij stapt de wereld van de kinderen binnen en speelt met hen mee. Niet als kind, maar als volwassene, zo vormt hij en wordt hij gevormd.

Bij godsdienstige vorming kenmerkt de professionaliteit van de leraar zich zodoende in een samenspel tussen pedagogische vorming en participerende presentie. Zijn professionaliteit kenmerkt zich ook door het positief om willen gaan met de verschillen in geloofsachtergronden van zijn leerlingen. Het is een belangrijk aspect van zijn grondhouding, want er zijn grenzen aan het volwassen overwicht of aan de volwassen autoriteit waarmee leraren hun eigen geloof (-spraktijk) kunnen overdragen op kinderen in de basisschool. Daarin verschilt hun rol met die van de ouders.

Er kan spanning optreden bij de overlapping die kan optreden tussen de persoonlijke betrokkenheid van leraren en die van ouders in de godsdienstige opvoeding van hun leerlingen, respectievelijk kinderen. Dit spanningsveld kan worden weggenomen door de persoonlijke christelijke levenshouding van de leraar te onderscheiden van zijn responsieve rol. Op deze manier worden de ambities van de leraren begrensd door de ouderlijke verantwoordelijkheid voor de geloofsoopvoeding van de kinderen.

De manier waarop een leraar verschillen tussen kinderen definieert en de wijze waarop hij met die verschillen omgaat, wordt gekleurd door zijn grondhouding. De invulling van deze differentiatie bij godsdienstige vorming wordt concreet in de doelstellingen van het vakvormingsgebied. Godsdienstige ontwikkeling is afhankelijk van vorming. Kennis speelt daarin een ondergeschikte rol. Godsdienstonderwijs als kennisgebied diept de lesstof uit en vergroot de kennis van de godsdienst. Het kan 'zielvormend' zijn, maar daar is het in de eerste instantie niet op gericht. Als vormingsgebied richt het zich doelbewust op de vorming van spiritualiteit en van geloof. De vraag is hoe een leraar verschillen in spiritualiteit tussen kinderen waardeert en er mee omgaat. Wanneer hij die alleen zoekt in verschillende meningen over gezin, kerk en politiek, beperkt hij zijn zingeving tot het alledaagse niveau. Het gaat dan over levensdoelen en oriëntaties op waarden. Maar op het existentiële niveau gaat het over andere verschillen. Op dat niveau gaat het over de manier waarop we omgaan met bestaansvragen, over de rol van godsdienst en geloof in ons levensbesef en over de manier waarop we omgaan met mythen/symbolen.

Hoofdstuk 5

Een boodschap overbrengen

5.1 benaderd vanuit de communicatietheorie

In het onderwijs wordt constant een boodschap overgebracht. De boodschap dat Den Haag in Zuid-Holland ligt of dat 'zakken' met /kk/ moet worden geschreven. Leerkrachten zijn boodschappers en proberen hun boodschap op kinderen over te brengen. Als we kijken naar het godsdienstonderwijs kunnen we zeggen dat we dan ook bezig zijn met het overbrengen van een boodschap, de Goede Boodschap (wat in het Grieks Evangelie betekent).²⁸

In dit hoofdstuk wil ik kijken naar het overbrengen van een boodschap bekeken vanuit de communicatietheorie en wat we daaruit kunnen leren en gebruiken in het primair onderwijs.

*Communicatie is het proces waarbij de zender de intentie heeft een boodschap over te brengen naar één of meer ontvangers.*²⁹

Bij deze definitie van communicatie gaat het om overdracht van informatie. Communicatie is geen product, maar een middel. Bij communicatie kunnen alle zintuigen een rol spelen. De zender draagt informatie (boodschap) direct of via een medium over aan een ontvanger. Communicatie is een proces en dat pas voltooid is als de ontvanger de boodschap van de zender op een manier heeft verwerkt. Het is niet zo dat er pas gesproken wordt over communicatie als de zender zijn doel heeft bereikt, ook als het doel niet bereikt wordt en er bijvoorbeeld niemand reageert op een e-mailbericht is er toch sprake van communicatie. Ook het al dan niet verkeerd overkomen van een boodschap is communicatie, evenals non-verbale communicatie zoals blozen wat je niet bewust doet. Blozen is een voorbeeld van non-intentionele communicatie, de zender heeft in dit geval niet de intentie te communiceren. Bij intentionele communicatie is het wel de bedoeling van de zender om een boodschap te verzenden.

In feite is communicatie een proces waarin een aantal stappen telkens wordt herhaald.³⁰ Het proces begint bij een zender (z), een zender wil iets overdragen. Hij heeft een boodschap (b) voor een ontvanger (o).

Een voorbeeld: een kind in de klas (z) heeft een vraag (b) aan de leerkracht (o) over rekenen. Bijna alle communicatie begint met een zender die iets wil bereiken bij de ontvangers.

Voor elke boodschap kiest de zender een geschikt kanaal, een medium. Bijvoorbeeld e-mail, telefoon of een brief.

De boodschap speelt een essentiële rol in het communicatieproces. Er zijn vier aspecten aan de boodschap te onderscheiden:

²⁸ www.wikipedia.nl

²⁹ Michels, W.J. (2006) *Communicatie handboek* Houten: Wolters-Noordhoff

³⁰ Michels, a.w., hoofdstuk 1

1. een zakelijk aspect: de boodschap bevat een beschrijving van feiten;
2. een expressief aspect: de boodschap bevat een stuk zelfexpressie van de zender;
3. een relationeel aspect: uit de boodschap blijkt hoe de zender en ontvanger tegenover elkaar staan;
4. een appellerend aspect: de boodschap is bedoeld om invloed op de ontvanger uit te oefenen.

Het gaat mis in de communicatie wanneer iemand denkt een zakelijke boodschap te verzenden, maar de ontvanger op het relationele of het expressieve aspect reageert. Dat leidt dan vaak weer tot een reactie van de zender op het relationele aspect.

Een boodschap ontstaat in de gedachten van de zender. Maar vrijwel niemand kan gedachten van een ander lezen, daarom moet de zender de boodschap omzetten in een code die voor de ontvanger begrijpelijk is, bijvoorbeeld in woorden. Als we kijken naar het overbrengen van een boodschap op kinderen moet de gedachte niet alleen omgezet worden in woorden, maar ook in begrijpelijke taal en woorden voor kinderen.

De ontvanger heeft de boodschap pas echt ontvangen als hij de boodschap ook heeft begrepen. De boodschap moet dus weer omgezet worden in gedachten en dus gedecodeerd worden. De vraag die de ontvanger zich dan stelt is: Wat betekent dit voor mij?

Of de boodschap ook echt bij de ontvanger aankomt is afhankelijk van de referentiekader van de ontvanger. Bij godsdienstonderwijs kan een referentiekader bij kinderen bijvoorbeeld de geloofsbeleving zijn die het kind heeft, of de thuissituatie waar het kind uit komt. Als zender is het belangrijk rekening te houden met dit referentiekader en in te leven in de achtergrond van de ontvanger.

Omgevingsfactoren kunnen de communicatie ook beïnvloeden, bijvoorbeeld het moment waarop de boodschap wordt uitgezonden door de zender, of de plaats waarop dit wordt gedaan. Er kan ook sprake zijn van ruis, dit zijn factoren die het communicatieproces kunnen verstoren, bijvoorbeeld als de zender de boodschap niet goed onder woorden kan brengen of als een gesprek verstoord wordt door een voorbijrijdende ambulance.

5.2 Communicatie tijdens godsdienstlessen

Het vertellen van Bijbelverhalen is een manier van communiceren waarbij de leerkracht een boodschap over wil brengen op kinderen. Wat de boodschap precies is, is afhankelijk van het Bijbelverhaal. De ontvangers zijn kinderen, maar dit is een ruim begrip. Het kunnen kinderen van 4 jaar zijn of kinderen van 12 jaar. Afhankelijk van de leeftijd wordt de boodschap aangepast. In godsdienstmethodes wordt vaak een onderscheid gemaakt in leeftijd, niet alle verhalen zijn geschikt voor kleuters en worden pas op latere leeftijd aangeboden. Ook de boodschap van het verhaal moet aangepast worden aan de leeftijd van het kind, zo kan er bij kinderen in de bovenbouw bijvoorbeeld aandacht besteed worden aan thema's als zonde en vergeving en zal de nadruk bij kleuters vooral liggen op het kennis maken met bekende verhalen uit de Bijbel.

Als we kijken naar de aspecten die een boodschap bevat ligt de nadruk bij een Bijbelverhaal vooral op een appellerend aspect: het invloed uitoefenen op de ontvanger. Dit klinkt negatief, maar hoeft niet zo te zijn. Met een Bijbelverhaal is het de bedoeling kinderen kennis te laten nemen met wie Jezus en God zijn en wat dit voor hen kan betekenen.

“Tijdens mijn stage in groep 1 vertelde ik het Bijbelverhaal van het dochttertje van Jäirus. In mijn beleving een mooi verhaal wat juist geschikt is voor kleuters, omdat het een goed einde heeft. Eerst is het dochttertje ziek en het sterft, maar Jezus wekt haar weer tot leven. Voor het kleutertje uit mijn klas een verhaal om bang van te worden, want haar moeder is ziek en heeft de griep, gaat zij dan ook dood?”

Els, eerstejaars pabostagiaire

Rekening houden met de referentiekader van de kinderen en de omgevingsfactor is essentieel. Zijn er bijvoorbeeld kinderen in de klas met een bijzondere thuissituatie (gescheiden ouders, overleden ouder of ander gezinslid, ziekte in de familie)? Dit vereist zorgvuldigheid en een goede voorbereiding van de leerkracht. Een verhaal van Jezus die een zieke geneest krijgt dan een heel andere lading als er een kind in de klas een moeder heeft met kanker. Wat is dan de boodschap van het Bijbelverhaal? De klas kennen en weten wat er in de klas speelt is belangrijk bij het overbrengen van de Goede Boodschap.

Hoofdstuk 6

Onderzoeksopzet

Voorafgaand aan mijn onderzoek en het schrijven van mijn scriptie heb ik interviews afgenomen en gesprekken gevoerd met (aanstaand) leerkrachten van het basisonderwijs. Op deze manier wilde ik erachter komen wat er bij leerkrachten speelt als het gaat om godsdienstonderwijs. Hoe staan leerkrachten met verschillende achtergronden tegenover godsdienstonderwijs? Waar lopen zij tegenaan? Op deze manier wilde ik ook op termen komen die ik verder zou kunnen gaan uitdiepen in mijn literatuurstudie. Ook ben ik er op die manier achter gekomen wat ik uiteindelijk wilde weten met mijn uiteindelijke onderzoek en welke vragen ik daarvoor zou moeten stellen.

Vervolgens ben ik in de literatuur gedoken en heb ik gekeken wat er over godsdienstonderwijs, geloofsontwikkelingen en spiritualiteit geschreven is.

Tot slot heb ik een enquête afgenomen in het team waar ik mijn lio heb gedaan en waar ik daarna in heb gevallen. Het is een protestant christelijke basisschool in Apeldoorn waar leerkrachten werken met verschillende geloofsachtergronden. Juist basisscholen waar leerkrachten werken die geloven, niet geloven of anders geloven vond ik interessant voor mijn onderzoek, dus deze school was zeer geschikt.

De resultaten van het onderzoek zullen in het volgende hoofdstuk te zien en te lezen zijn. Na iedere enquêtevraag geef ik een korte conclusie. In hoofdstuk 7 geef ik een uiteindelijke conclusie op het hele onderzoek en zal ik vervolgens in het aansluitende hoofdstuk een aanbeveling schrijven naar aanleiding van het onderzoek.

Hoofdstuk 7

Onderzoeksresultaten

7.1 Voorafgaand

Voordat ik aan mijn literatuurstudie begon heb ik gesprekken gevoerd met leerkrachten en heb ik verschillende enquêtes afgenomen bij leerkrachten van verschillende scholen met verschillende achtergronden. Deze enquêtes zijn te vinden in de eerste bijlage.

Ik heb bewust van te voren vragen gesteld aan leerkrachten om tot termen te komen die ik verder zou kunnen gaan uitdiepen in mijn literatuuronderzoek. Doordat ik verschillende vragen heb gesteld voorafgaand aan mijn onderzoek, heb ik uiteindelijk een selectie gemaakt van de meest relevante vragen die ik wilde gaan stellen.

Het onderzoek wat ik vooraf heb gehouden heeft invloed gehad op mijn uiteindelijke onderzoek en mijn literatuurstudie. Zo ontdekte ik tijdens een gesprek met drie deeltijdstudenten dat de geloofbeleving van leerkrachten zich onder andere uit in de manier van omgaan met Bijbelverhalen, het gebed en zingen in de klas, daarom heb ik dit ook behandeld in mijn literatuurstudie. Kerkelijke achtergrond heeft ook invloed op de geloofsbeleving van de leerkracht, daarom heb ik in mijn uiteindelijke enquête deze vraag ook opgenomen. Bepaalde vragen die ik heb gesteld overlaptten elkaar teveel, daarom heb ik mijn vragen aangepast en gekeken of ze duidelijk genoeg gesteld waren. Ook heb ik rekening gehouden met de soort vraagstelling, zodat iedereen het zou begrijpen en ik me niet te veel zou richten op kerkelijke leerkrachten.

Het voorafgaand onderzoek heeft richting bepaald voor mijn uiteindelijke onderzoek en de literatuurstudie.

7.2 Onderzoek Koningin Wilhelminaschool Apeldoorn

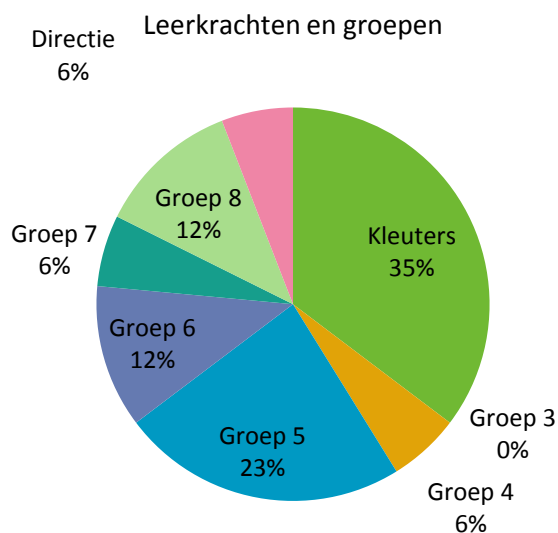
Na mijn literatuuronderzoek heb ik een enquête afgenomen op de KWS in Apeldoorn, de school waar ik mijn lio heb gedaan en waar ik daarna heb gewerkt.

De antwoorden heb ik per vraag weergegeven in grafieken of tabellen en ik heb kort aan het eind van elke vraag beschreven wat er te lezen valt. Een conclusie van de antwoorden is in het volgende hoofdstuk te lezen.

Om te kunnen concluderen of er een verband te zien is tussen de gegeven antwoorden en de frequentie van de kerkgang van de leerkrachten, heb ik per vraag in de tabel de kerkgang opgenomen. In totaal hebben 15 leerkrachten de enquête ingevuld. Het totale team bestaat uit ongeveer 40 leerkrachten.

Vraag 1

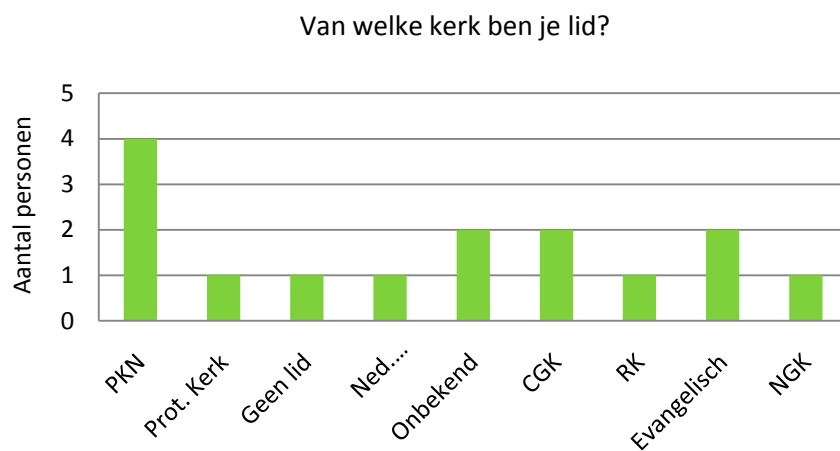
In welke groep geef je les?

De uitslag van deze vraag laat zien dat het merendeel dat heeft meegewerkt aan de enquête, leerkrachten zijn uit groep 1 en 2 en groep 5. 6% staat voor 1 persoon.

Vraag 2

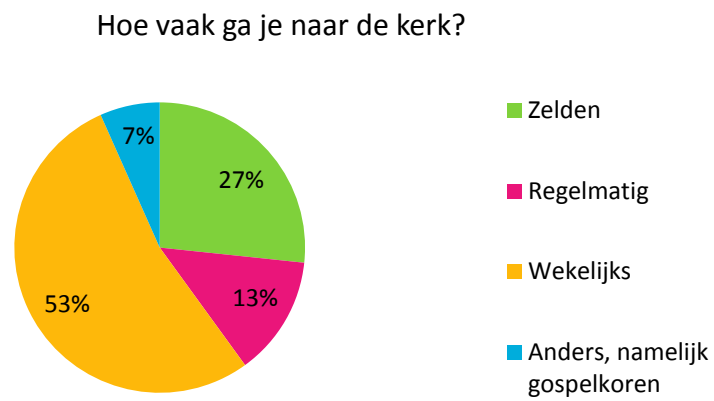
Ben je lid van een kerk, zo ja welke?

14 van de 15 leerkrachten is lid van een kerk. Dit zijn veel verschillende kerken zoals in de grafiek te zien is. Lid zijn van een kerk betekent niet automatisch dat de persoon ook naar de kerk gaat, dit zal te zien zijn in de grafiek van vraag 3.

Vraag 3

Hoe vaak ga je naar de kerk?

Meer dan de helft van de leerkrachten gaat wekelijks naar de kerk. Ruim een kwart zegt zelden naar de kerk te gaan. 7% staat voor 1 leerkracht.

Vraag 4

Wat betekent het christelijk geloof (God, Jezus) voor jou?

Respondent	Kerk	Antwoord
1	Ja, wekelijks	Geloof in God, Jezus is voor mij ademen: het is waar uit ik leef. Hij gaat met mij mee door mijn leven, ik mag alles met Hem delen en voorleggen. Tevens kan ik de nood van mensen de wereld bij Hem neerleggen. (Ik kan veel meer vertellen, maar ik houd het wat kort).
2	Ja, zelden	Veel in de dagelijkse dingen en de opvoeding van de kinderen. Niet perse kerkgang.
3	Nee, zelden	Een basis. Een leidraad.
4	Ja, regelmatig	Proberen te leven naar de tien geboden. Erover vertellen in de klas, naar de kerk gaan met mijn gezin en met de kerk en schooldiensten. Mijn kinderen zijn gedoopt.
5	Ja, regelmatig	Biedt me zo nu en dan wat rust, veiligheid, bescherming maar roept ook veel vragen op.
6	Ja, zelden	Leven en laten leven vanuit christelijk principes.
7	Ja, wekelijks	Het geloof is mijn basis voor het dagelijks leven, waarin ik mijn doel/richting vind.
8	Ja, zelden	Hij is ons voorbeeld!
9	Ja, wekelijks	De basis in mijn leven.
10	Gospel optredens	Warmte, empathie voor de zwakkere
11	Ja, wekelijks	-
12	Ja, wekelijks	Veel, ik leef dagelijks met mijn geloof en probeer God bij alles wat ik doe te betrekken!
13	Ja, wekelijks	Veel! Ik geloof dat Jezus voor mij gestorven is en weer is opgestaan en dat we door Zijn genade mogen leven!
14	Ja, wekelijks	Ik leef dagelijks met het geloof. Jezus en God betekenen veel voor mij in mijn leven. Ik praat dagelijks met God en dank hem voor alle goede dingen. Hij helpt mij als het moeilijk wordt.
15	Ja, wekelijks	De basis van mijn leven.

Voor iedereen heeft God een bepaalde betekenis, het loopt uiteen van 'basis' voor het leven tot 'rust' en 'warmte'. Er worden concrete voorbeelden genoemd om zo te illustreren wat God betekent, maar er worden ook meer abstracte begrippen gebruikt. God en Jezus worden door iedereen gezien als een voorbeeld. Op welke manier hier uiting aan wordt gegeven is bij iedereen verschillend.

Vraag 5

Waarom werk je op een christelijke school?

Res-pondent	Kerk	Antwoord
1	Ja, weke-lijks	Op een christelijke school kun je de boodschap van God doorgeven in een reguliere zetting. Ik zou overigens ook op een openbare school kunnen lesgeven als christen.
2	Ja, zelden	Omdat het geloof deel uit maakt van mijn manier van leven en lesgeven.
3	Nee, zelden	Omdat ik het mooi vind om met kinderen over het geloof te praten en de koppeling naar het leven van alledag te maken.
4	Ja, regelmatig	Omdat ik zelf ook christelijk ben en mij daar thuis voel.
5	Ja, regelmatig	Ik vind het fijn, ook al gelooft iedereen op zijn eigen manier, dat je een soort basis hebt waarvan je met elkaar probeert uit te gaan! En omgaat met elkaar wat je probeert op de kinderen over te brengen.
6	Ja, zelden	Omdat ik het belangrijk vind hieraan mijn bijdrage te kunnen leveren.
7	Ja, weke-lijks	Omdat geloven niet alleen voor in de kerk is, maar juist voor in het dagelijks leven. Voor kinderen is dat (grotendeels) school. Het is daarom belangrijk dat daar ook over God verteld wordt, en geloven in de praktijk wordt gebracht.
8	Ja, zelden	Omdat ik mij daar prettig voel.
9	Ja, weke-lijks	Bewust. Het sluit aan.
10	Gospel optredens	Vanuit mijn opvoeding lag dit voor de hand.
11	Ja, weke-lijks	Ik wil kinderen over Jezus vertellen!
12	Ja, weke-lijks	Ik vind het fijn dat ik de kinderen over God en Jezus kan vertellen en hen waarden en normen bij te brengen m.b.v. Bijbelverhalen.
13	Ja, weke-lijks	Om de kinderen christelijke normen en waarden bij te brengen en ze te onderwijzen uit de Bijbel, toch een stukje geloofsbeleving mee te geven.
14	Ja, weke-lijks	Vanuit mijn geloofsbeleving zou ik niet anders kunnen dan het onderwijs aan kinderen vanuit mijn geloof te doen. Het geloof is een onderdeel van mijn leven en dus ook van mijn werk.
15	Ja, weke-lijks	Om de gelegenheid te hebben met kinderen over God te praten.

Iedereen heeft in meer of mindere mate bewust gekozen om op een christelijke school te werken. Dit kan vanuit eigen overtuiging zijn, of omdat diegene dit van huis uit heeft meegekregen.

Vraag 6

Zou je jouw beeld van God/Jezus (Godsbeeld) kunnen omschrijven in een paar woorden?

Res-pondent	Kerk	Antwoord
1	Ja, weke-lijks	Vriend, Vader, Heer
2	Ja, zelden	Bijzonder, liefde, warm, onbegrijpelijk, voorbeeld, kracht
3	Nee, zelden	Liefdevol, zorgzaam, Vader
4	Ja, regelmatig	Liefde
5	Ja, regelmatig	Steun, vertrouwen, houvast
6	Ja, zelden	Open, niet buitensluitend, bruggenbouwend en vergevingsgezind
7	Ja, weke-lijks	Ik geloof dat God mij persoonlijk kent, en dat ik door Jezus bij Hem mag horen. God wil een Vader voor ons allemaal zijn, omdat Hij van ons houdt, maar het is ook een heilige, rechtvaardige God.
8	Ja, zelden	Liefde
9	Ja, weke-lijks	Vader
10	Gospel optredens	Helpende hand , oog en hart
11	Ja, weke-lijks	Ik kan hier zoveel neerzetten: Schepper, Vader, Liefde, Trouw, Overwinnaar (Kruis), Rust, Vrede, Blijdschap en had ik al gezegd Liefde...
12	Ja, weke-lijks	God is Mijn Hemelse Vader en door Jezus kan ik dichterbij Hem komen.
13	Ja, weke-lijks	Als een levende God en Vader, helper en vriend
14	Ja, weke-lijks	Vriend, helper, rustpunt, vertrouwen
15	Ja, weke-lijks	God is de heilige en rechtvaardige, maar ook Vader. Jezus is zijn Zoon die verzoening tussen mij en God mogelijk heeft gemaakt.

Vooraf 'Vader', 'liefde', 'Vriend' en 'Helper/helpend' zijn veelgebruikte begrippen waarmee het godsbeeld van de leerkrachten getypeerd wordt.

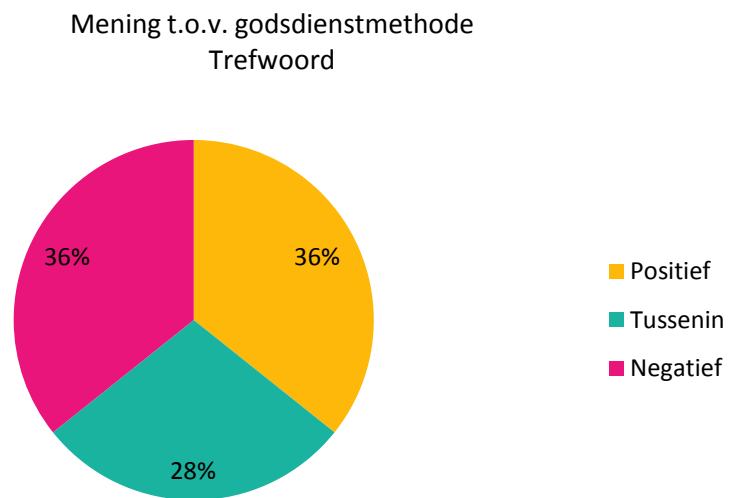
Vraag 7

Wat vind je van de godsdienstmethode Trefwoord?

Respondent	Kerk	Antwoord
1	Ja, wekelijks	Ik werk daar te weinig mee om daar een goed beeld van te geven.
2	Ja, zelden	Geweldig, juist de combinatie met het geloof, de Bijbelverhalen en de link naar de dagelijkse omgang en een stukje sociaal emotionele ontwikkeling maken deze methode heel breed en toegankelijk voor iedereen.
3	Nee, zelden	Je komt ook wel op nieuwe dingen en gesprekken, maar ik mis het "gewoon" vertellen van de Bijbelverhalen en de "bekende" liederen.
4	Ja, regelmatig	Wel ok
5	Ja, regelmatig	Prima godsdienstmethode, Bijbelverhalen, afgewisseld met spiegelverhalen, goed afgestemd op doelgroep, leeftijdsgroep
6	Ja, zelden	Geweldige methode zonder oogkleppen op met eigentijdse thema's en ideeën en leuke liedjes van deze tijd.
7	Ja, wekelijks	Die vind ik niet fijn: te weinig bekende verhalen: David, Noach, Jozef, enz. Ook omdat de hele school dezelfde verhalen heeft. Een verschil voor de OB/BB zou fijn zijn. Soms wel erg vrij vertaald. Liedjes zijn ook niet altijd geweldig. De vrije verhalen sla ik meestal over, soms gebruik ik die bij soc. emotionele vorming. De website vind ik wel prettig: heel toegankelijk, makkelijk met kalender, muziek, enz. Ook op het digibord.
8	Ja, zelden	Prima! Up to date en het past in de belevingswereld van deze tijd.
9	Ja, wekelijks	Voor de OB (alleen daar gebruik ik het) sluit het niet altijd aan en vind ik het vaag.
10	Gospel optredens	Voortreffelijk
11	Ja, wekelijks	Voor mij persoonlijk zit er te weinig christelijke identiteit in de methode.
12	Ja, wekelijks	Op zich kan ik er veel uithalen. Ik vind alleen dat er te weinig Bijbelverhalen in staan. Twee en soms zelfs maar 1 per week. Daarom vertel ik ook regelmatig verhalen los van Trefwoord, daarbij gebruik ik dan de kinderbijbel of Bijbelse boekjes.
13	Ja, wekelijks	Matig, de verhalen spreken de kinderen wel aan, maar zijn vaak zo anders dan in de Bijbel. De liederen zijn leuk, maar weinig Bijbelse waarde.
14	Ja, wekelijks	Ik mis in de methode soms wat Bijbelgetrouwe verhalen. De liedjes vind ik erg leuk en aansprekend voor de kinderen. Ook digitaal zit het goed in elkaar. Ik vind soms ook dat de verhalen niet goed aansluiten bij de leeftijd. Bijv. openbaringen vind ik nog een te moeilijk boek voor groep 5.
15	Ja, wekelijks	Heeft weinig met God te maken, het gaat vooral om relaties tussen mensen. Bijbelteksten worden uit hun verband gerukt en 80% van een Bijbelverhaal bestaat uit fantasie. Ik laat Trefwoord vaak zitten en kies zelf Bijbelverhalen om aan de kinderen te vertellen.

Op deze vraag is heel divers geantwoord. Van zeer positief tot zeer negatief en alles wat ertussen zit. Om een helder beeld te krijgen van hoeveel procent van de leerkrachten positief, gemiddeld of nega-

tief over de methode Trefwoord denkt, heb ik een cirkeldiagram gemaakt. Daaruit blijkt dat 36% van de leerkracht positief tegenover de methode staat, 36% negatief en 28% zit daar tussenin.

Vraag 8

Hoe kijk je aan tegen de christelijke identiteit van de KWS?

Res-pondent	Kerk	Antwoord
1	Ja, wekelijks	Deze is heel divers zoals de Kerk van Jezus Christus qua kleuring heel divers is. Mensen geven vanuit hun eigen beleving en twijfels hun geloof door. We zijn veelkleurig en vertegenwoordigen niet specifiek 1 richting zoals evangelisch of reformatisch. Deze aspecten zijn onder het personeel overigens wel aanwezig.
2	Ja, zelden	Heel veelzijdig en veel ruimte voor alle manieren van geloven. Het onderlinge respect voor de verscheidenheid tussen teamleden maakt nog steeds diepe indruk op mij en ook krijg je soms heel boeiende discussies tussen mensen juist door die verscheidenheid en dat houdt je scherp!
3	Nee, zelden	Zonder het elkaar of ouders op te dringen wordt het divers beleefd en eraan uiting gegeven.
4	Ja, regelmatig	Goed, niet teveel van het goede.
5	Ja, regelmatig	Goed, zolang iedereen dat maar op zijn eigen manier er mee mag omgaan
6	Ja, zelden	Wisselend, zoals de personeelsleden zijn en beleven
7	Ja, wekelijks	Het geloof wordt door de teamleden heel divers beleefd en geuit. Het grootste deel van de kinderen is niet met geloof en kerk bekend. Dat is jammer want dit bepaalt toch wel hoe er in de klas door de kinderen tegenaan wordt gekeken. Christelijke kinderen hebben het niet altijd makkelijk.
8	Ja, zelden	Prima, ieder kan zijn eigen invulling geven.
9	Ja, wekelijks	Ik vind het een christelijke school. Het is, denk ik, wel gebonden aan een leerkracht hoe er mee wordt omgegaan. Dat is gezien de verscheidenheid ook wel te begrijpen.
10	Gospel optredens	Breed scala van uiteenlopende opvattingen die ieder respecteert van elkaar.
11	Ja, wekelijks	Het staat op papier dat we een christelijke identiteit hebben, maar ondanks dat ik er al 8 jaar naar op zoek ben heb ik hem nog niet ontdekt... We zijn christelijk in de naam, maar niet in de uitvoering.
12	Ja, wekelijks	Die is er zeker. Het is te merken aan de stukjes in de nieuwsbrief, de kerstviering en de kerk en schoolviering en aan het bidden en gebruik van Trefwoord. Wat er in de klas aan gedaan wordt is wel de verantwoordelijkheid van de leerkracht en zal per leerkracht verschillen. (Hangt ervan af hoeveel het voor de leerkracht zelf betekent.)
13	Ja, wekelijks	Dankzij de directeur en enkele leerkrachten komt het af en toe naar voren dat we een christelijke school zijn. Verder niets van te merken, mag soms best meer.
14	Ja, wekelijks	De KWS heeft van alles wat en dat maakt het tot een school met ruimte voor iedereen.
15	Ja, wekelijks	De christelijke identiteit van elke christelijke school wordt bepaald door de christelijke identiteit van de individuele leerkracht. Ik ken het merendeel van mijn collega's niet goed genoeg om te weten hoe zij in het christelijke geloof staan.

Ook op deze vraag is verschillend geantwoord. Wat door een deel als positief ervaren wordt is de diversiteit aan (christelijke) leerkrachten waardoor iedereen op zijn manier het geloof mag beleven en het niet wordt opgedrongen. Een aantal vindt dat er meer uiting gegeven mag worden aan de christelijke identiteit van de school. Ook wordt er gezegd dat het afhankelijk is van de leerkracht hoe en of er uiting gegeven wordt aan de christelijke identiteit van de school.

Vraag 9

Wat wil je tijdens de godsdienstlessen (dagopeningen) de kinderen vooral meegeven? Op welke manier doe je dat?

Res-pondent	Kerk	Antwoord
1	Ja, weke-lijks	Ik geef geen les, maar als je wilt kan ik er meer over zeggen. Ik wil ze ieder geval meegeven dat er iemand is die om hen geeft en van hen houdt en die met hen mee door het leven wil gaan.
2	Ja, zelden	Een bepaalde manier van leven en omgaan met elkaar zoals God dat heeft voorgedaan. Ook ruimte aan elkaar geven om anders te mogen zijn of denken vind ik heel belangrijk. Door de methode Trefwoord en gewoon voorleven in de dagelijkse omgang met elkaar.
3	Nee, zelden	Dat je er mag zijn zoals je bent, en dat God er voor hen is en van hen houdt.
4	Ja, regelmatig	De verhalen en de liedjes omdat ik dat vroeger als kind ook mooi vond.
5	Ja, regelmatig	Dat je respect voor de ander moet hebben, iedereen in zijn waarde moet laten.
6	Ja, zelden	De betekenis voor mij en eventueel voor hen op een open en eerlijke manier.
7	Ja, weke-lijks	Wie God voor hen is. Kennis over de Bijbel, de verhalen. Ik vertel naast Trefwoord zelf erover (niet perse tijdens dagopening), en ik zing veel met de klas.
8	Ja, zelden	Vooraf datgene wat in de 10 geboden staat, dit doe je door kinderen te sturen in de omgang met elkaar.
9	Ja, weke-lijks	Dat Jezus van hen houdt. Door te vertellen, te bidden en te zingen.
10	Gospel optredens	Het altijd maar doorgaande verhaal van liefde, warmte.
11	Ja, weke-lijks	Dat Jezus niet iemand is uit een boekje, maar een Vriend waarmee je een echte vriendschap kunt hebben!
12	Ja, weke-lijks	Kennis van Bijbelverhalen. Dat Jezus/God van alle kinderen houdt. Hoe je kunt bidden en dat je altijd kunt bidden.
13	Ja, weke-lijks	De waarde van het geloof en dat het zo fijn is te weten dat God er echt voor je is en je met alles bij God onze vader terecht kan.
14	Ja, weke-lijks	Ik wil ze vooral een stukje Bijbelkennis en omgangsvormen meegeven. De liefde van God voor de mensen en de liefde voor elkaar als naasten. Dat doe ik door de methode Trefwoord te volgen aangevuld met de Bijbel en persoonlijke verhalen.
15	Ja, weke-lijks	Dat God er is, dat Hij van ze houdt en om ze geeft. Door de Bijbelverhalen waarheidsgetrouw aan ze te vertellen probeer ik een eerlijk beeld over God te schetsen. Het is ook bepalend voor de liedjes die ik ze leer en die we zingen.

Wat een groot deel van de leerkrachten de kinderen wil meegeven is dat God van hen houdt en wie God is. Dit wordt gedaan d.m.v. vooral liederen en verhalen. Door een klein aantal wordt ook het gebed genoemd als middel om dit de kinderen mee te geven.

Ruimte voor elkaar, respect en leren omgaan met elkaar wordt ook genoemd als dat wat de leerkracht de kinderen vooral wil meegeven.

Vraag 10

Zijn er dingen die je tegenkomt op bijvoorbeeld de school, in de methode, in de klas, tijdens de lessen die tegenstrijdig zijn met jouw persoonlijke idee/geloof/godsbeeld/geloofsbeleving?

Res-pondent	Kerk	Antwoord
1	Ja, weke-lijks	Ik denk dat de beleving van een aantal collega's anders is dan die van mij. Is dit erg of is dit een aanvulling op de veelkleurigheid? Ik wil niet beweren dat mijn beleving de meest 'zuivere' is o.i.d.
2	Ja, zelden	Trefwoord haalt er soms verhalen bij die ik niet echt geschikt vind voor kleuters. Nu gaat het bijv. over draken en een droom van Johannes over een draak..."Draken bestaan toch niet hè juf?!" De symboliek is te moeilijk dan.
3	Nee, zelden	Ik zou niet zo gauw de Bijbelteksten in de openingsteksten van de oranje brief (schoolbrief, red.) zetten
4	Ja, regelmatig	Nee
5	Ja, regelmatig	Echt tegenstrijdig niet, soms vind ik het een beetje aan de zware kant bepaalde uitspraken en/of gedachten van sommige collega's
6	Ja, zelden	-
7	Ja, weke-lijks	Soms de weergave van de Bijbelverhalen in Trefwoord. Tijdens de start van het jaar was het thema 'Verre Oosten'. Ik heb me toen gestoord aan de Boeddhabeelden op het podium bij de entree.
8	Ja, zelden	Sommige liedjes zijn niet van deze tijd, te zwaar beladen. Die sla ik dan over.
9	Ja, weke-lijks	Niet tegenstrijdig, wel anders.
10	Gospel optredens	Nee, in de groei naar een persoonlijk geloofsbeleving is ruimte voor een ander noodzakelijk.
11	Ja, weke-lijks	Ja, zo zijn er veel verhalen in Trefwoord waar ik niet achter kan staan.
12	Ja, weke-lijks	Soms de methode Trefwoord die Bijbelverhalen af en toe erg vrij kan vertalen.
13	Ja, weke-lijks	Vorig jaar met thema Boekenweek en pleinfest 'Verre Oosten': een Boeddhabeeld midden op het podium bij de ingang. Tijdens de lessen valt het wel mee. In de methodes komt er niet specifiek voorkeur voor revolutie of welke godsdienst dan ook aan bod. Kun je vrij invulling aan geven.
14	Ja, weke-lijks	Ja
15	Ja, weke-lijks	Vooraf in de methode, bijvoorbeeld de gelijktrekking tussen de islam en het christendom.

Op deze vraag zijn antwoorden gegeven die heel verschillend zijn en tegenover elkaar staan. Zo wordt er bijvoorbeeld genoemd dat de godsdienstmethode Trefwoord tegenstrijdig of anders is dan de beleving van de leerkracht. Twee leerkrachten noemen de Boeddhabeelden op het podium in de school als tegenstrijdig met de persoonlijke beleving.

Daarentegen wordt ook gezegd dat Bijbelteksten in de nieuwsbrief tegenstrijdig zijn met de persoonlijke beleving, en dat sommige ideeën van collega's als zwaar worden beleefd.

En een aantal ervaart geen verschil of tegenstrijdigheid met de persoonlijke beleving en die van de school/methode.

Vraag 11

Heb je het idee dat je soms dingen mooier moet maken naar de kinderen toe, tijdens godsdienstlessen of gesprekken over God, dan ze werkelijk zijn?

Res-pondent	Kerk	Antwoord
1	Ja, wekelijks	Nee, in dat wat ik beleef wil ik transparant zijn. Een ieder heeft vragen waar je niet direct een antwoord op hebt. Wanneer kinderen je bevragen over zaken die je zelf ook moeilijk vindt en waar je geen antwoord op hebt; vertel hen dat gewoon.
2	Ja, zelden	Nee ik zeg gerust ook niet alles te weten en hou ruimte voor meerdere mogelijkheden.
3	Nee, zelden	Nee
4	Ja, regelmatig	Nee
5	Ja, regelmatig	Ja, met sommige Bijbelverhalen komt dat gevoel wel naar boven (verhalen van genezingen, wonderen waar het er zo bovenop ligt dat je wanneer je in God gelooft het allemaal wel goed komt!) en dan vooral dat kinderen het zo gauw letterlijk nemen.
6	Ja, zelden	Nee, zou ik ook niet doen
7	Ja, wekelijks	Deze vraag snap ik niet helemaal. Ik denk juist dat de kinderen eerder een te lief beeld hebben van God, iedereen gaat naar de hemel. Niet dat ik donderpreken houdt hoor!
8	Ja, zelden	Nee
9	Ja, wekelijks	Nee
10	Gospel optredens	Nee, het leven van onze kinderen stuit ook soms op barrières. En toch leven we niet met tunnelvrees.
11	Ja, wekelijks	Nee! Geloven betekent niet dat je niets overkomt of dat er geen nare dingen meer gebeuren. Ik heb ook niet overal een antwoord op. Ik begrijp ook niet alles.
12	Ja, wekelijks	Nee
13	Ja, wekelijks	Nee, ben wel heel eerlijk in hoe het is, ze mogen altijd vragen stellen en zal er eerlijk antwoord op geven, ook als ik het niet weet.
14	Ja, wekelijks	Nee, kinderen horen in de verhalen ook best wel eens dat God ook straft.
15	Ja, wekelijks	Nee

Merendeel van de leerkrachten (13) ervaart niet dat hij/zij dingen mooier moet maken dan ze werkelijk zijn tijdens de godsdienstlessen. Een leerkracht geeft aan wel soms dat gevoel te hebben, bijvoorbeeld met verhalen over genezing als kinderen het heel letterlijk nemen. Een andere leerkracht heeft soms het gevoel dat er een te lief beeld van God wordt geschetst.

Verder geeft een groot deel aan juist de openheid belangrijk te vinden in de gesprekken over God en de moeilijkheden die dat soms met zich mee kan brengen.

Vraag 12

Wat zijn mooie momenten die je hebt ervaren tijdens godsdienstlessen of gesprekken het geloof/God/Jezus?

Res-pondent	Kerk	Antwoord
1	Ja, weke-lijks	Dat zijn toch zaken n.a.v. gebeurtenissen die kinderen inbrengen of die op school en in gezinnen gebeuren, zowel blijde als droevige zaken.
2	Ja, zelden	De kinderlijke eenvoud van het geloof bij kleuters, het geloven als een kind, soms word je daar weer eens lekker met je neus bovenop gedrukt, heerlijk!
3	Nee, zelden	Dingen die we geleerd hebben door de verhalen uit de Bijbel. Bijvoorbeeld met het verhaal van Job dat je soms niet echt wat kunt doen voor iemand die verdrietig is, maar wel bij iemand kunt blijven.
4	Ja, regelmatig	Toen er een broertje/oud-leerling was overleden.
5	Ja, regelmatig	Hoe onbevangen kleuters daarin staan.
6	Ja, zelden	De directheid en twijfel van kinderen.
7	Ja, weke-lijks	Kinderen zijn heel ontvankelijk voor wat je vertelt. Ze stellen veel vragen, en je kan al best wel gesprekken hebben over het geloof. Samen bedenken waar we voor zullen bidden/danken.
8	Ja, zelden	De openheid en eerlijkheid van belevingen van de kinderen.
9	Ja, weke-lijks	Een nieuwe kleuter die zei: "Wie is Jezus eigenlijk?" Een andere kleuter antwoordde: "De vriend van de jûhûf." Juf: "Waarom denk je dat?" Kleuter: "Jij zingt altijd: want Jezus is een vriend van mij..."
10	Gospel optredens	De transparantie van kinderen over de eenvoud van geloven.
11	Ja, weke-lijks	Wat ik mooi vind is als kinderen Jezus leren kennen. Zo kwam er ooit een moeder vertellen dat ze gisteravond haar dochter had horen bidden terwijl ze in bed lag. Ze was altijd bang in het donker. Ik had verteld dat je nooit alleen bent en altijd met Hem kunt praten. Ik vind het fijn als onze gesprekken in de klas de kinderen aan het denken zetten.
12	Ja, weke-lijks	Als je de kinderen het er samen over hoort hebben, ook kinderen die thuis weinig aan geloof doen, dan merk je dus dat je ze echt wat meegeeft! Of als ze samen bijv. tijdens het kleuren opeens een Bijbels liedje gaan zingen.
13	Ja, weke-lijks	Voorbeelden over wonderen, ook in mijn eigen leven.
14	Ja, weke-lijks	Momenten waarop je met de kinderen in gesprek bent en iedereen voelt zich vrij om dingen te zeggen.
15	Ja, weke-lijks	Bijvoorbeeld rond Kerst/Pasen als je met ze kunt praten over de werkelijke betekenissen van deze feesten.

Er worden verschillende mooie momenten genoemd die beleefd worden tijdens de godsdienstles of de gesprekken over God. De kinderlijke eerlijkheid en openheid wordt regelmatig genoemd.

Vraag 13

Wat zijn moeilijke momenten die je hebt ervaren tijdens godsdienstlessen of gesprekken het geloof/God/Jezus?

Res-pondent	Kerk	Antwoord
1	Ja, wekelijks	Wanneer een jong iemand sterft heb je niet direct een antwoord. Dat kunnen moeilijke momenten zijn.
2	Ja, zelden	Gesprekken over God na bijv. Koninginnedag in Apeldoorn, een tsunami, waar kleuters van gehoord hebben, een ernstige ziekte of overlijden van een ouder of grootouder.
3	Nee, zelden	Ik vind het moeilijker om met ouders over het geloof te praten.
4	Ja, regelmatig	Soms stellen kinderen moeilijke vragen, bijv. geloof je in de oerknal?
5	Ja, regelmatig	De bekende waarom-vraag
6	Ja, zelden	Acceptatie van leed
7	Ja, wekelijks	Het ontbreken van enige basiskennis bij de kinderen. In groep 4 nog geen flauw idee wat Pasen is, enz. En de methode staat wel eens in de weg.
8	Ja, zelden	Geen
9	Ja, wekelijks	Kinderen die helemaal van niets weten, laten ervaren dat God (die je niet echt kunt zien) leeft.
10	Gospel optredens	Dat ook twijfel deel uit mag maken van je geloof. En dat vragen ook onbeantwoord blijven in het leven.
11	Ja, wekelijks	Kinderen die je aangeven niet mee te willen bidden, omdat ze niet geloven. Hoe ga je daar mee om op een christelijke school? Moeten ze meebidden?
12	Ja, wekelijks	Heb ik niet echt
13	Ja, wekelijks	Kinderen die er de spot mee drijven (een aantal leerlingen uit groep 7 die ik toen had), over spoken en geesten en hoe dat dan moest zijn. Moeilijk om dat goed uit te leggen en ze gingen er ook van alles bij fantaseren. Was lastig, ook dat ze er thuis over zullen vertellen.
14	Ja, wekelijks	Ik vind het soms moeilijk als kinderen rechtuit zeggen: ik geloof toch niet in Jezus, of op een andere manier negatief naar het geloof kijken. Vooral als de kinderen dit thuis te horen krijgen is dat moeilijk.
15	Ja, wekelijks	Als kinderen aangeven dat hun ouders hebben gezegd dat God niet bestaat.

Wat door verschillende leerkrachten (niet allemaal) als moeilijk wordt ervaren is de beleving van de kinderen die aangeven niet te geloven. Bijvoorbeeld door ouders die aangeven niet in God te geloven. Verder worden de moeilijkheden van het leven (dood, leed, twijfel) genoemd als moeilijke momenten.

Verder worden nog als moeilijkheden ervaren: de gesprekken met ouders over het geloof, de moeilijke vragen die kinderen kunnen stellen over het geloof, de geringe Bijbelkennis die de kinderen hebben, kinderen die van niets weten laten ervaren wie God is die niet zichtbaar is en kinderen die er de spot mee drijven.

Vraag 14

Wat zouden anderen je horen, zeggen, zien doen tijdens de lessen godsdienst?

Res-pondent	Kerk	Antwoord
1	Ja, weke-lijks	Bidden, zingen, vertellen, praten over..., etc.
2	Ja, zelden	Enthousiast de Bijbelverhalen vertellen, de suggesties van Trefwoord bij het thema doen, gitaarspelen en zingen, bidden.
3	Nee, zelden	Niet zo gauw de halleluja liedjes, maar meer de verhalende liederen. Verder verhalen die door gesprekken met de kinderen worden besproken.
4	Ja, regelmatig	Voorlezen, zingen en klassengesprek
5	Ja, regelmatig	Weet ik niet
6	Ja, zelden	Niets anders als ze mij al ervaren
7	Ja, weke-lijks	Heel veel zingen!! Geen standaardgebed aan het begin van de dag en vertellen.
8	Ja, zelden	Ik begrijp deze vraag niet.
9	Ja, weke-lijks	Bij kleuters: Veel mooie verhalen van Jezus vertellen
10	Gospel optredens	Glimlachen ondanks verdriet. Weten, geloven tegen beter weten in. Dankbaarheid jegens mijn ouders, dat ik hun geloofssporen mag volgen. Er is altijd een open eind.
11	Ja, weke-lijks	Ik vertel de kinderen over de relatie die ik met Jezus heb. Daarover ben ik heel open naar de kinderen. Het gaat dus verder dan iedere dag een verhaaltje voorlezen.
12	Ja, weke-lijks	-
13	Ja, weke-lijks	Uitleg over de Bijbel, zingen, bidden, open gesprek hebben met de kinderen.
14	Ja, weke-lijks	Enthousiast een verhaal vertellen, zingen, gesprekken met de kinderen voeren, vertellen uit eigen ervaringen.
15	Ja, weke-lijks	Eerbied voor God. Vertellingen die dicht bij oorspronkelijke tekst liggen.

Het zingen, verhalen vertellen of voorlezen, praten over het geloof zijn dingen die zichtbaar zijn bij de leerkracht tijdens de godsdienstles. Het gebed wordt door een aantal leerkrachten genoemd, maar niet door iedereen. Op welke manier dit gedaan wordt is wel verschillend, bijvoorbeeld: kiezen voor de verhalende liederen, uit eigen geloofservaring vertellen, geen standaard gebeden en zingen met een gitaar.

Hoofdstuk 8

Conclusie onderzoek KWS

Het team van de KWS is een gemengd team met leerkrachten die aangesloten zijn bij een kerk maar zelden gaan, leerkrachten die niet zijn aangesloten bij een kerk en leerkrachten die aangesloten zijn en regelmatig of wekelijks naar de kerk gaan. Dit maakt dat er verschillend wordt gedacht over bepaalde dingen. Het verschil wordt door een groot deel als positief ervaren, maar voor sommigen mag er meer uiting gegeven worden aan de christelijke identiteit van de school.

Het godsbeeld van de leerkrachten is verschillend, maar voor iedereen is er een duidelijk godsbeeld. Iedere leerkracht lijkt bewust te hebben gekozen voor een christelijke school en lijkt hier ook achter te staan. In eerste instantie had ik verwacht dat dit minder het geval zou zijn en dat er bijvoorbeeld leerkrachten zouden werken die niet bewust hebben gekozen voor de christelijke identiteit van de school, maar meer op grond van het hebben van wel of geen werk. De godsbeelden en de betekenis van het geloof voor de leerkrachten zijn duidelijk. Ik had verwacht dat mindere kerkgang in verband zou staan met een abstract godsbeeld, maar dit was niet het geval. Juist ook die leerkrachten zien God/Jezus als een voorbeeld. Bij regelmatig of wekelijks kerkgaande leerkrachten worden termen gebruikt als vergeving, genade, Vader. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het gegeven dat deze termen bekend zijn bij christenen doordat daar in de Bijbel over gesproken wordt en in kerken over wordt verteld.

Niet iedere leerkracht is te spreken over de godsdienstmethode Trefwoord.

Positieve punten die veel worden genoemd over de methode zijn:

- Goede combinatie tussen Bijbelverhalen, spiegelverhalen en sociaal emotionele ontwikkeling
- Sluit aan bij deze tijd en de belevingswereld van de kinderen
- Digitaal zit het goed in elkaar, is het gemakkelijk en goed te gebruiken op het digibord

Negatieve punten die veel worden genoemd over de methode Trefwoord zijn:

- Weinig (bekende) Bijbelverhalen
- Weinig Bijbelse waarde in de verhalen en liederen
- Te veel gericht op sociaal emotionele ontwikkeling
- Sluit niet altijd goed aan op leeftijd, o.a. doordat er geen onderscheid in onderbouw/bovenbouw wordt gemaakt

Het verschil in mening over de methode heeft duidelijk te maken met het persoonlijk godsbeeld en de geloofsbeleving van de leerkracht.

Sommige leerkrachten vinden de keuzes die worden gemaakt binnen de school niet in overeenstemming met de eigen beleving, bijvoorbeeld Boeddhabeelden in de school of Bijbelteksten in de schoolbrief. Dit zijn zeer uiteenlopende meningen die misschien wel tegenover elkaar gezet kunnen worden.

Merendeel van de leerkrachten ervaart niet dat hij/zij dingen mooier moet maken dan ze werkelijk zijn tijdens de godsdienstlessen, en zegt juist de moeilijkheden die het geloof kan hebben niet uit de weg te gaan tijdens het geven van godsdienst.

Er worden meer mooie momenten dan moeilijke momenten beleefd tijdens het geven van godsdienst. Die momenten die genoemd worden zijn heel uiteenlopen.

De manier waarop invulling wordt gegeven aan de godsdienstlessen is afhankelijk van de geloofsbeleving van de leerkracht. Zo zal iedere leerkracht ergens anders het accent leggen, bijvoorbeeld op respect hebben voor elkaar of het zo Bijbelgetrouw mogelijk verhalen vertellen aan kinderen. Dit heeft te maken met hoe belangrijk de leerkracht dit voor zichzelf ook vindt of heeft gevonden in het verleden, hierin speelt het referentiekader van de leerkracht een grote rol in.

Binnen het team van de KWS wordt over bepaalde dingen heel uiteenlopend gedacht, dit heeft te maken met de verscheidenheid die er is aan geloofsbelevingen en godsbeelden.

Hoofdstuk 9

Aanbeveling

Naar aanleiding van de literatuurstudie en het gehouden onderzoek binnen de KWS, schrijf ik een aanbeveling. Deze aanbeveling is gericht aan alle leerkrachten, schooldirecteuren en anderen die op een manier betrokken zijn met of geïnteresseerd zijn in godsdienstonderwijs in het primair onderwijs.

9.1 De school

Het is gebleken dat de persoonlijke geloofsbeleving van de leerkrachten invloed heeft op de manier waarop een leerkracht omgaat met het geloof, en dus ook op de manier waarop het geloof wordt overgebracht op de kinderen in de klas. Binnen een school is er vaak een godsdienstmethode die een bepaalde richtlijn geeft, maar deze wordt niet altijd klakkeloos gevolgd.

Als schoolbestuur is het belangrijk te weten waar je voor staat en wat je wil uitdragen naar de kinderen, ouders en de buitenwereld. Het is denk ik belangrijk daarin één lijn te hebben als team. Een school(bestuur) hoeft niet per se christelijke leerkrachten aan te nemen om christelijk onderwijs te kunnen geven. Wel is het zo dat als er niet alleen christelijke leerkrachten op een school werken, dit invloed heeft op de manier waarop het geloof wordt overgedragen. Dit hoeft zeker geen negatieve invloed te hebben, maar dat het anders is dan wanneer er alleen christelijke leerkrachten werken is begrijpelijk.

In de loop der jaren kan een schoolteam veranderen, daarom is het goed zo nu en dan weer eens in gesprek te gaan met het team en het bestuur of de directie over waar je als school voor staat en wat de 'C' in de naam van school concreet inhoudt. Wat wil de school de kinderen meegeven? Gaat het om respect hebben voor elkaar? Gaat het om de kinderen leren dat God van iedereen houdt? Gaat het om het bijbrengen van genoeg Bijbelkennis?

Vervolgens kan de vraag gesteld worden of de methode hier nog wel op aansluit en of iedereen achter de methode staat. Dient de godsdienstmethode nog wel zijn doel? Er kan gekeken worden naar andere godsdienstmethodes die eventueel beter aansluiten bij de school en de grondhouding van de school.

Wat ik persoonlijk waardevol vind is om met je collega's je geloof te kunnen delen. Niet dat iedereen op dezelfde manier zou moeten geloven, maar wel dat je van elkaar weet hoe het geloof beleefd wordt. Misschien ontstaan er wel heel waardevolle gesprekken waar je elkaar mee kan bemoedigen of kan aanscherpen. Openheid en durven delen is daarin belangrijk. Durven we met onze collega's te delen waar we soms mee worstelen tijdens het geven van godsdienstlessen? Of waar we mee worstelen in ons persoonlijk geloof? Weten we als collega's van elkaar wat we geloven?

9.2 De leerkracht

De verantwoordelijkheid van manier waarop godsdienst gegeven wordt ligt voor een deel bij een schoolbestuur, maar voor een groot deel bij de leerkracht zelf. Wat geef ik de kinderen mee? Wat hebben de kinderen onthouden van mijn godsdienstlessen als ik ze er over een paar jaar nog eens naar vraag? Dit zijn vragen die je jezelf als leerkracht kunt stellen om zo een beeld te geven van de manier waarop jij godsdienstlessen geeft. Is het voldoende wat de methode aanreikt? Durf, wil en kan ik de kinderen vertellen wat mijn persoonlijke geloofsbeleving is?

Voor de leerkracht geldt dat er kritisch gekeken mag worden naar de manier waarop hij of zij godsdienstlessen geeft en de Boodschap wordt overgebracht.

Het heeft voor een groot deel te maken met keuzes. Welke keuzes maakt een school als het gaat om een godsdienstmethode, personeel, themaweken, vieringen? Wat is in strijd met de christelijke identiteit van de school? Wat kan en wat niet? Komt de 'C' in de naam van de school overeen met de dagelijkse onderwijspraktijk? Allemaal vragen die uiteindelijk moeten bepalen waar je voor staat als school en hoe je overkomt en wil overkomen naar de ouders, kinderen en de buitenwereld.

Ik zou willen zeggen tegen scholen, leerkrachten, directeuren, schoolbesturen: weet waar je voor staat, ga in gesprek met elkaar en durf keuzes te maken die overeenstemmen met de christelijke identiteit van de school!

Hoofdstuk 10

Samenvatting

Een mens doorloopt in zijn leven verschillende fases, ook op godsdienstig en spiritueel gebied. De manier waarop dit verloopt hangt sterk af van de achtergrond van een mens en een kind. Een kind zit in een andere ontwikkelingsfase dan een volwassene, dit geldt ook voor de godsdienstige ontwikkeling. Daarbij moet gezegd worden dat de ene fase niet beter is dan de andere. Wel is het belangrijk rekening te houden met deze verschillen en hier oog voor te hebben.

Ook de manier waarop spiritualiteit wordt beleefd is voor iedereen anders, de factoren die hierin een rol spelen zijn onder andere persoonlijkheid, kerk en wereld. Iedereen kan op een bepaalde manier spiritualiteit beleven, of je nu oud of jong bent.

De geloofsontwikkeling van kinderen begint thuis, bij de ouders. Door kinderen voor te leven wat het geloof is of niet is ontwikkelen kinderen hun eigen godsbeeld en geloofsbeleving, ook als ouders niet gelovig zijn. Als volwassene is het goed het kind serieus te nemen in zijn geloofsbeleving, ook al zegt of doet het soms dingen die niet helemaal begrepen worden.

Omdat kinderen het geloof 'afkijken' van de volwassenen om hen heen, is het belangrijk bewust te zijn van de manier waarop je overkomt, ook in het voordoen van het geloof. Daarbij is authenticiteit onmisbaar.

Bijbelverhalen vertellen is een onderdeel van godsdienstonderwijs in de basisschool, net als het gebed en zingen. Er zijn verschillende mogelijkheden om Bijbelverhalen te vertellen, een aantal dingen die belangrijk zijn bij het vertellen van een Bijbelverhaal is het hebben van een boodschap en het niet dichtsmeren maar open laten van het verhaal en de moraal. Buiten de godsdienstlessen om kan het geloof ook uitgedragen en overgedragen worden op kinderen. Conflicthantering, omgangsvormen, omgaan met je omgeving en het milieu zijn praktische zaken die zichtbaar anders kunnen zijn op een christelijke basisschool.

In het godsdienstonderwijs is het goed rekening te houden met de geloofsverschillen van kinderen en dient de leerkracht een presente leerkracht te zijn die met de leerlingen samenleeft en persoonlijke belangstelling voor hen heeft.

Godsdienstonderwijs is het overbrengen van een boodschap aan kinderen. Bij het overbrengen van een boodschap moet rekening gehouden worden met de ontvanger(s) en moet de boodschap zo gecodeerd worden dat de ontvanger het kan decoderen en zo de boodschap begrijpt.

Een antwoord

Aan het begin heb ik de volgende vraag gesteld:

Hoe heeft het persoonlijk godsbeeld van de leerkracht uitwerking op de godsdienstlessen in de klas?

Dàt het persoonlijk godsbeeld invloed heeft op de godsdienstlessen in de klas is mij na dit onderzoek meer dan duidelijk geworden. Dit uit zich in de manier waarop wordt omgegaan met de Bijbel, de verhalen, de methode, het gebed, het zingen. Binnen een christelijke school kan er verschillend gedacht worden over de manier waarop hier invullen aan gegeven kan en moet worden. De school dient keuzes te maken en met elkaar in overeenstemming te komen over waar de school voor wil staan en wat het wil uitdragen.

Nawoord

In september 2010 begon ik vol goede moed aan mijn afstudeeronderzoek en was ik nog zoekend naar wat ik uiteindelijk zou willen onderzoeken. Dat het iets met godsdienst te maken zou hebben was voor mij al vrij snel duidelijk, maar wat is haalbaar? Het begin was moeizaam, vooral het vinden van goede literatuur. Het heeft wat voeten in de aarde gehad om het theoriedeel te kunnen schrijven en er zijn momenten geweest waarop ik me afvroeg of mijn scriptie ooit af zou komen. Maar het is me gelukt! Het praktijkdeel is een stuk vlotter en soepeler gegaan.

Ik heb genoten van de antwoorden die leerkrachten hebben gegeven op de vragen die ik hen heb gesteld en de openheid om zoiets persoonlijk te willen delen.

Voor mij persoonlijk is het goed geweest te ontdekken welke verschillende geloofsbelevingen er zijn binnen een team en daar ook het waardevolle van te ontdekken.

Ik hoop dat er naar aanleiding van deze scriptie gesprekken ontstaan op christelijke scholen en met leerkrachten onderling, over de persoonlijke geloofsbeleving en het godsdienstonderwijs. Voor mij is het geloof waardevol, ik zou kunnen zeggen het meest waardevolle in mijn leven. Dat dit niet voor iedereen geldt is geen nieuws, maar luisteren naar elkaars overtuigingen kan bruggen slaan en mensen dichter bij elkaar brengen.

Literatuurlijst

Boeken

- Avest, I. ter (2003) *Kinderen en God verteld in verhalen* Zoetermeer: Boekencentrum
- Bakker, C. Rigg, E. (2004) *De persoon van de leerkracht* Zoetermeer: Meinema
- Borst, J.C. (2008) *Tussen hoed en hoofddoek* Heereveen: Jongbloed-Groen
- Borst, J.C. (2008) *Aanvechting en Vreugde*. Amsterdam: Buijten en Schipperijn
- Bouwman, K. (2007) *De spiritualiteit van je kind* Adveniat Geloofseducatie B.V
- Bulkens, J. (2001) *Zin in leven* Leuven: Acco
- Deurloo, K. (2001) *En dat is zeven!* Kampen: Ten Have
- Fowler, J. (1987) *Faith development and pastoral care* Fortress Press
- Genderen, J. Velema W.H. (1992) *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek* Kampen: Kok
- Graaf, R. de (2006) *Bijzonder onderwijs* Zoetermeer: Boekencentrum
- Hofland, P.D. (1998) *Kind, jongere en geloof* Heerenveen: Groen
- Horst, W. ter. (1991) *Christelijke geloofsopvoeding* Kampen: Kok
- Horst, W. ter (2005) *Wijs me de weg* Kampen: Kok
- Horst, W. ter (2008) *Christelijke pedagogiek als handelingswetenschap* Kampen: Kok
- Klink, J.L. (1970) *Kind en geloof* Baarn: Ambo
- Klink, J.L. (1976) *Geloven met kinderen* Baarn: Ambo
- Marshall, E. (1969) *Kinderen schrijven aan Got* Utrecht: A.W. Bruna
- McGrath, A. (2002) *Christelijke spiritualiteit* Kampen: Kok
- Michels, W.J. (2006) *Communicatie handboek* Houten: Wolters-Noordhoff
- Nieuwenhuis, J. (1976) *Terwijl de boer slaapt* Baarn: Ambo
- Ploeger, A. (1993) *Inleiding in de godsdienstpedagogiek* Kampen: Kok
- Ploeger, A. (1997) *Lessen over God* Kampen: Kok
- Tooren, N. van (2001) *Kent u mij?* Zoetermeer: Boekencentrum
- Utters-Adam, A. (1999) *Hoe ziet de hemel eruit, God?* Houten: Van Holkema & Warendorf
- Vries, A. de (1990) *Vertel eens* Diemen: Centrum voor Godsdienstige vorming

Vreugenhil, C.B. (2008) *Kinderen leren geloven* Nunspeet: Centraal Nederland

Vrijmoeth, M. Karssen, I. Lenstra, C. (2000) *Opgroeien en openbloeien* Kampen: Voorhoeve

Internetsites

<http://www.knapvilla.nl/meervoudigeintelligenties.html>

<http://www.woorden.org/woord/spiritualiteit>

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Spiritualiteit>

<http://www.vandale.nl/vandale/zoekService.do?selectedDictionary=nn&selectedDictionaryName=Nederlands&searchQuery=existentieel>

<http://www.thesistools.com/sys/results.php?ln=nl&userID=104989&formID=196216>

Bijlage 1

Interviews leerkrachten

Vierdejaars pabostudent

Waar denk je aan bij de term 'geloofsbeleving van leerkrachten'? Waarom?

Dan denk ik aan hoe een leerkracht haar eigen geloof ervaart in haar privé leven. Dus hoe de relatie is met God en wie God voor haar is. Dit is natuurlijk wat een leerkracht vervolgens meeneemt in de klas.

Probeer eens te omschrijven wat het geloof voor jou betekent.

Geloof is voor mij een relatie. Ik ben getrouwd met Michael, maar eigenlijk heb ik net zo'n soort relatie met God. Ik deel alles met Hem, maar ik geloof ook dat hij mij leven zal leiden.

Wie is God/Jezus voor jou?

Een vriend, Vader

Wat is voor jou het belangrijkste dat je over wilt brengen op de kinderen als het om het christelijke geloof gaat?

Dat geloven en God niet saai is, maar iets levends waarin je veel dingen kunt ontdekken en opbouwen. God is overal, dus waarom alleen met Hem praten als je 's avonds naar bed gaat?

Wat zouden anderen je horen, zeggen, zien doen wanneer jij het geloof over wil dragen aan de kinderen?

Zij zien dat ik over God praat als iemand die dichtbij is en zij zien dat ik dit in praktijk probeer te brengen op elk moment van de dag. Bijvoorbeeld; er is een kind met een groot probleem, dan kan ik mijn rekenles stil leggen en er op dat moment samen voor bidden.

Hoe heeft dit te maken met jouw grondhouding?

Dit is de manier waarop ik mijn eigen geloof ervaar en dus ook wil overbrengen.

Wat betekent bidden voor jou als leerkracht? Op welke manier heeft dat een plaats in jouw lesgeven?

Zie hierboven

Wat betekent Bijbellezen voor jou als leerkracht? Op welke manier heeft dat een plaats in jouw lesgeven?

Bijbellezen is belangrijk, en ik probeer zelf veel in de Bijbel te lezen. Toch zal ik in de klas ook veel gebruik maken van verhalen vertellen en soms samen dingen opzoeken in de Bijbel

Wat wil je de kinderen over Bijbellezen meegeven?

Dat Bijbellezen soms ook best moeilijk is. Om echt te begrijpen wat er staat, maar dat we daar de Heilige Geest bij mogen vragen voor hulp.

Hoe zou je Jezus/God/Heilige Geest en het geloof willen omschrijven aan de kinderen in je klas?

Ik denk niet dat ik dit zo 123 kan omschrijven, het is iets wat je moet opbouwen en ervaren met elkaar. God is alles, dat is de beste omschrijving, maarja, leg dat kinderen maar eens uit.

Hoe kijk je aan tegen de christelijke identiteit van de stageschool en jouw eigen christelijke identiteit?

Mijn stageschool is algemeen christelijk. Met veel niet-christelijke kinderen. Ik denk dat ik mijn geloof

misschien sterker ervaar dan sommige andere leerkrachten en kinderen. Maar dit is goed voor mij en kan leerzaam zijn. Ook heb ik zo de mogelijkheid om wat over te dragen aan kinderen die dit van huis uit niet meekrijgen.

Zijn er overeenkomsten en verschillen? Waar blijkt dat uit?

Ik heb gemerkt dat bij hun respect voor elkaar heel hoog staat en daarom het geloof soms wat afgezwakt kan worden. Dit is een duidelijk verschil met mij. Ik heb zeker respect voor anderen en hun geloof, maar ik zal daardoor mijn eigen geloofsbeleving en ervaring niet laten verwateren.

Wat zijn de mooiste momenten die je hebt ervaren tijdens godsdienstlessen of gesprekken over soortgelijke onderwerpen?

Een kind vertelt dat zijn opa heel ziek is en waarschijnlijk gaat sterven. We hebben het er over dat opa dan naar God gaat maar dat we wel voor hem kunnen bidden.

‘Maar ik denk er vaak niet aan als ik moet bidden. Wel als ik of de fiets zit ofzo.’ Ander kind: ‘Ja je kunt natuurlijk niet op de fiets bidden.’ Ik: ‘Waarom niet? Ik doe dat zo vaak!’ Kind: ‘Maar juf, dan ziet u toch niks omdat u uw ogen dicht heeft? En u kunt uw handen niet aan het stuur houden!’ Vervolgens kwam er een heel gesprek over dat het voor God niet uitmaakt wanneer en hoe je met Hem praat, maar DAT je met Hem praat. En dat dus niet altijd je ogen dicht en je handen samen hoeven zijn.

Wat zijn de moeilijkste momenten die je hebt ervaren tijdens godsdienstlessen of gesprekken over soortgelijke onderwerpen?

Ik vind het moeilijk als kinderen van huis uit anti zijn. Dan kun je nog zo’n mooie les voorbereiden maar je komt moeilijk door die ideeën heen. En is er niet veel plaats voor een open gesprek.

Hoe ervaar je de sfeer tijdens de lessen godsdienst?

Over het algemeen goed. Maar daar zorg ik zelf ook vaak voor. Lukt dit niet, dan stop ik liever.

Deeltijdstudent pabo

Waar denk je aan bij de term 'geloofsbeleving van leerkrachten'? Waarom?

Geloofsbeleving bij mij als leerkracht is datgene wat je zelf gelooft, je waarden en normen gebaseerd op Gods Woord.

Probeer eens te omschrijven wat het geloof voor jou betekent.

Voor mij betekent mijn geloof dat ik zo getrouw mogelijk wil leven wat God in Zijn Woord tot mij zegt.

Wie is God/Jezus voor jou?

Als de Almachtige tot wie we bekeerd moeten worden. God de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Een drie-enig God voor wie in gebed alles neer mogen leggen.

Wat is voor jou het belangrijkste dat je over wilt brengen op de kinderen als het om het christelijke geloof gaat?

Dat we leven naar Gods Woord met alle normen en waarden die daarbij horen. Het allerbelangrijkste is om bij elke Bijbelverhaal te vertellen dat de kinderen een nieuw hart nodig hebben.

Wat zouden anderen je horen, zeggen, zien doen wanneer jij het geloof over wil dragen aan de kinderen?

In mijn gebed en Bijbelverhaal een betrokkenheid op de kinderen en in mijn hele doen en laten een voorbeeld zijn voor de kinderen. Uitdragen van de missie van Reformatorische scholen waar ik me mee verbonden weet.

Op welke manier probeer je over te brengen wat voor jou zo belangrijk is en wanneer doe je dat?

De hele dag door maar in het bijzonder tijdens de dagopening, het Bijbelverhaal en gebed.

Wat betekent bidden voor jou als leerkracht? Op welke manier heeft dat een plaats in jouw lesgeven?

Elke lesdag in het gebed vragen om hulp en kracht en in het bijzonder bij het voorbereiden van het Bijbelverhaal. Ik vind het moeilijk om in het openbaar (voor de klas dus) te bidden.

Wat wil je de kinderen over bidden meegeven?

Eerbied voor God. Eerbied door netjes te zitten, handen samen en ogen dicht houden. Dat je veel mag vragen maar dat het belangrijk is om vergeving te vragen over je zonden en te vragen om bekeering (nieuw hart)

Wat betekent Bijbellezen voor jou als leerkracht? Op welke manier heeft dat een plaats in jouw lesgeven?

Bijbellezen is onderzoeken van het Woord en te zoeken naar wat God wil dat we doen. Leven naar Gods Woord. In je lesgeven houd je in alles rekening met wat er staat in Gods Woord.

Wat wil je de kinderen over Bijbellezen meegeven?

Dat het belangrijk is om dit dagelijks te doen. Met net zoveel eerbied als bidden, ook in houding.

Hoe kijk je aan tegen de christelijke identiteit van de stageschool en jouw eigen christelijke identiteit?

Ik geef les op een Reformatorische school en voel met van harte verbonden met de identiteit van de school en de missie; 'kinderen te vormen tot zelfstandige, God naar Zijn Woord dienende persoon-

lijkheden, die geschikt en bereid zijn om de hen geschonken gaven tot Gods eer en tot zegen van de naaste in te zetten’.

Zijn er overeenkomsten en verschillen? Waar blijkt dat uit?

Ik ervaar geen verschillen.

Wat zijn de mooiste momenten die je hebt ervaren tijdens godsdienstlessen of gesprekken over soortgelijke onderwerpen?

Het zien dat kinderen goed luisteren, dat je ze kan boeien. Verbazing over wat ze allemaal weten en oppikken. Bijv. gisteren het verhaal verteld van Johannes de Doper. Bij de inleiding heb ik een gesprekje gehad met ze over dopen en dan is het mooi om te horen wat kinderen al weten.

Wat zijn de moeilijkste momenten die je hebt ervaren tijdens godsdienstlessen of gesprekken over soortgelijke onderwerpen?

Wat ik moeilijk vind is om op eenvoudige wijze bepaalde zaken uit te leggen. Bijv. de betekenis van de Heilige Doop, hoe leg je dat heel eenvoudig uit aan kinderen uit groep 3. Ik krijg gelukkig veel steun van mijn broer, zus en schoonzussen die al vele jaren les geven op een Reformatorische basisschool.

Hoe ervaar je de sfeer tijdens de lessen godsdienst?

Eerbiedig, daar wordt ook veel aandacht aan besteed.

Leerkracht groep 5, Nijkerk

Wie is God/Jezus voor jou?

Mijn Redder van mijn zonden, mijn kracht en vertrouwen bij wie ik elke de innerlijke rust vandaan haal om te kunnen leven!

Wat is voor jou het belangrijkste dat je over wilt brengen op de kinderen als het om God/Jezus en het geloof gaat?

Het geloof/vertrouwen op God de redder geeft je zoveel geluk en toekomst!

Op welke manier probeer je dit over te brengen?

Door de dagopeningen, alle andere vakken waarin je God/ levensstijl kan bestrekken en door mijzelf als een goed voorbeeld te laten functioneren, lukt mij niet want ik ben ook maar een mens.

Wat vind je belangrijk om de kinderen te leren over bidden?

Persoonlijke dagelijkse beslommeringen, geloof in je hart, met elkaar leren bidden en voor elkaar bidden.

Zijn er dingen die je tegenkomt op bijvoorbeeld de school, in de methode, in de klas, tijdens de lessen die tegenstrijdig zijn met jouw eigen geloof/godsbeeld/geloofsbeleving?

Opvoeding vanuit een gezin waarin in een leven met God niet centraal staat, dit uit zich aan keuzes van kinderen/ouderen op verschillende gebieden.

Heb je het idee dat je soms dingen mooier moet maken naar de kinderen toe tijdens godsdienstlessen of gesprekken over God dan ze werkelijk zijn?

Soms wel; bijvoorbeeld het verhaal over de Farao die het volk niet wilde laten gaan. In de Bijbel staat dat God het tegenhield door Farao. Die wil van God vind ik lastig uit te leggen aan kinderen. Ik ben bang dat ze God zullen wantrouwen dus benoem dat niet zo.

Wat zijn de moeilijkste momenten die je hebt ervaren tijdens godsdienstlessen of gesprekken over soortgelijke onderwerpen?

Als je merkt dat kinderen wel willen geloven maar geblokkeerd worden door een opvoeding/ouders die zo haaks hier op staan. Een slechte of geen voorbereiding van mijn Bijbelles is gemiste kans!

Hoe ervaar je de sfeer tijdens de lessen godsdienst?

Positief. Kinderen komen met echte goudelijke diepe kinderlijke vragen. Ik kan daar stil van worden. En vertrouwen dat God door gaat met zijn werk.

Wat zouden anderen je horen, zeggen, zien doen tijdens de lessen godsdienst?

Radicaal maar ook gunnend

Leerkracht groep 7, Apeldoorn

Wie is God/Jezus voor jou?

De basis van mijn leven, mijn hoop, mijn toekomst, mijn vreugde. Alles wat ik doe probeer ik in hem te doen, Omdat we alles van hem hebben ontvangen.

Wat is voor jou het belangrijkste dat je over wilt brengen op de kinderen als het om God/Jezus en het geloof gaat?

Dat God er altijd is, altijd luistert en onvoorwaardelijk van je houdt. Dat geloof eigenlijk zekerheid is.

Op welke manier probeer je dit over te brengen?

Door verhalen te vertellen en te bespreken. Door kinderen bewust te maken van de betekenis van de verhalen. Door dingen die er gebeuren samen bij God te brengen, of de kinderen te vertellen hoe God hier mee om gaat.

Wat vind je belangrijk om de kinderen te leren over bidden?

Dat God altijd luistert. Dat je nooit verkeerd kan bidden. Dat je altijd kan bidden waar je ook bent wat je ook doet, of wat je ook hebt gedaan.

Zijn er dingen die je tegenkomt op bijvoorbeeld de school, in de methode, in de klas, tijdens de lessen die tegenstrijdig zijn met jouw eigen geloof/godsbeeld/geloofsbeleving?

In de geschiedenisboeken, of de biologieboeken gaat de jaartelling wel eens verder terug dan 6000 jaar. Daar geloof ik niet in. Verder zou ik het niet weten.

Heb je het idee dat je soms dingen mooier moet maken naar de kinderen toe tijdens godsdienstlessen of gesprekken over God dan ze werkelijk zijn?

Nee. Aangezien ik groep 7 heb kan ik ze veel uitleggen op de manier zoals het ook werkelijk is.

Wat zijn de mooiste momenten die je hebt ervaren tijdens godsdienstlessen of gesprekken over soortgelijke onderwerpen?

Dat kinderen waarvan je het niet verwacht heel open kunnen zijn. Hele verrassende dingen kunnen zeggen, of denken op een manier die je zelf nog niet had verwacht. Kinderen kunnen soms heel wijs zijn in hun geloof.

Wat zijn de moeilijkste momenten die je hebt ervaren tijdens godsdienstlessen of gesprekken over soortgelijke onderwerpen?

Ik weet niet of ik al moeilijke dingen heb meegemaakt. Voor mij is, zeker binnen het geloof, alles bespreekbaar. Als je zelf een open houding hebt in die dingen, dan merken kinderen dat en is het veilig voor ze om er over te zeggen wat ze willen, als ze dat willen.

Hoe ervaar je de sfeer tijdens de lessen godsdienst?

Goed, veilig, open

Wat zouden anderen je horen, zeggen, zien doen tijdens de lessen godsdienst?

Eerlijke gesprekken (hoop ik), verhalen vertellen. Veel liederen zingen.

Kleuterjuf, Apeldoorn

Wie is God/Jezus voor jou?

God/Jezus is voor mij degene aan wie ik echt alles kan vertellen, met wie ik een vertrouwensband heb. Ondanks mijn fouten, accepteert Hij mij zoals ik ben en houdt van mij.

Wat is voor jou het belangrijkste dat je over wilt brengen op de kinderen als het om God/Jezus en het geloof gaat?

Voor God mag iedereen er zijn, wat je ook verkeerd doet of hoe je er ook uit ziet.

Op welke manier probeer je dit over te brengen?

Door zelf veel positiviteit uit te stralen naar kinderen. Elk kind heeft zijn eigen talenten. Als leerkracht probeer je die naar voren te halen en te gebruiken in de klas. Een behulpzaam kind laat je een kusje opknappen, een grapjas laat je een mop vertellen, enz.

Wat vind je belangrijk om de kinderen te leren over bidden?

Dat niets te onbelangrijk is om bij God neer te leggen. In de klas bidden we voor een kind waarvan een opa gestorven is, maar ook voor een kind met een zieke hond.

Zijn er dingen die je tegenkomt op bijvoorbeeld de school, in de methode, in de klas, tijdens de lessen die tegenstrijdig zijn met jouw eigen geloof/godsbeeld/geloofsbeleving?

In ons team van collega's is een grote diversiteit aan geloofsbeleving. Sommige collega's vinden godsdienstles meer het doorgeven van een traditie, terwijl ik persoonlijk vind dat het iets moet zijn dat je leven bepaalt en dat je graag door wil geven aan kinderen.

Heb je het idee dat je soms dingen mooier moet maken naar de kinderen toe tijdens godsdienstlessen of gesprekken over God dan ze werkelijk zijn?

Nee. Wel merk ik dat kleuters nog niet aan alle verhalen uit de Bijbel toe zijn. Sommige onderwerpen zijn nog te abstract voor ze. Het Paasverhaal moet je bijvoorbeeld bij kleuters nog heel eenvoudig houden.

Wat zijn de mooiste momenten die je hebt ervaren tijdens godsdienstlessen of gesprekken over soortgelijke onderwerpen?

Dat kinderen uit zichzelf vragen gaan stellen over God. Ik heb een keer meegemaakt dat een groep kleuters naar aanleiding van een Bijbelverhaal een kwartier lang met elkaar hebben gefilosofeerd over waar God woont, hoe Hij er uit ziet, enz. Ik hoefde mij eigenlijk niet in het gesprek te mengen, want ze gaven elkaar de antwoorden. Mooi dat een verhaal de kinderen nieuwsgierig maakt naar God.

Wat zijn de moeilijkste momenten die je hebt ervaren tijdens godsdienstlessen of gesprekken over soortgelijke onderwerpen?

Het was rond Pasen en ik vertelde op school het Paasverhaal. De opa van een jongetje uit mijn klas was net overleden. Moeder kwam op een middag bij me en vertelde dat haar zoontje elke dag aan haar vroeg wanneer opa nou op ging staan. Jezus kon dat toch immers ook? Ik heb er lang over gepraat met dat jongetje, maar het bleef voor hem onbegrijpelijk dat Jezus wel kon opstaan en zijn opa niet.

Hoe ervaar je de sfeer tijdens de lessen godsdienst?

Positief. Kleuters zijn nog heel ontvankelijk voor Bijbelverhalen.

Wat zouden anderen je horen, zeggen, zien doen tijdens de lessen godsdienst?

Veel zingen met de kinderen.

Ik vertel de Bijbelverhalen altijd uit mijn hoofd en lees ze niet voor, en probeer er veel mimiek en gebaren bij te gebruiken. Zo hoop ik dat de verhalen gaan "leven" voor de kinderen.

Ik probeer de link te leggen tussen de Bijbel en het dagelijks leven van de kinderen. Wat kunnen de kinderen nu met de boodschap van de Bijbel?

Bijlage 2

Vragenlijst Koningin Wilhelminaschool Apeldoorn

Deze vragenlijst heb ik digitaal verstuurd via www.thesistools.com waar je online enquêtes kan maken en versturen.

1. In welke groep geef je les?
2. Ben je lid van een kerk, zo ja welke?
3. Hoe vaak ga je naar de kerk?
Nooit
Zelden
Regelmatig
Wekelijks
Anders, namelijk
4. Wat betekent het christelijk geloof (God, Jezus) voor jou?
5. Waarom werk je op een christelijke school?
6. Zou je jouw beeld van God/Jezus (Godsbeeld) kunnen omschrijven in een paar woorden?
7. Wat vind je van de godsdienstmethode Trefwoord?
8. Hoe kijk je aan tegen de christelijke identiteit van de KWS?
9. Wat wil je tijdens de godsdienstlessen (dagopeningen) de kinderen vooral meegeven? Op welke manier doe je dat?
10. Zijn er dingen die je tegenkomt op bijvoorbeeld de school, in de methode, in de klas, tijdens de lessen die tegenstrijdig zijn met jouw persoonlijke idee/geloof/godsbeeld/geloofsbeleving?
11. Heb je het idee dat je soms dingen mooier moet maken naar de kinderen toe, tijdens godsdienstlessen of gesprekken over God, dan ze werkelijk zijn?
12. Wat zijn mooie momenten die je hebt ervaren tijdens godsdienstlessen of gesprekken het geloof/God/Jezus?
13. Wat zijn moeilijke momenten die je hebt ervaren tijdens godsdienstlessen of gesprekken het geloof/God/Jezus?
14. Wat zouden anderen je horen, zeggen, zien doen tijdens de lessen godsdienst?